

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

**на тему ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗБІРКИ ЕСЕЇВ
Ю. АНДРУХОВИЧА „ТУТ ПОХОВАНИЙ ФАНТОМАС”**

Виконала: студентка II курсу групи 8.0358-з-у
спеціальності 035 «Філологія»
освітньої програми «Українська мова та література»
спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»
Шевченко Олена Юріївна

Керівник _____ канд. філол. наук, доц., проф. В.О. Кравченко

Рецензент _____ канд. філол. наук, доц. Н. В. Горбач

Запоріжжя
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: *філологічний*

Кафедра: *української літератури*

Рівень вищої освіти: *магістр*

Спеціальність: *035 «Філологія»*

Освітня програма: *«Українська мова та література»*

Спеціалізація: *035.01 «Українська мова та література»*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української літератури

_____ Н. В. Горбач

« » _____ 2018 р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

1. Тема роботи: Художні особливості збірки есеїв Ю. Андруховича «Тут похований Фантомас»

керівник роботи Кравченко Валентина Олександрівна, канд. філол. наук,
доцент, професор

затверджені наказом ЗНУ від « » _____ 2019 р. № _____

2. Строк подання студентом роботи: _____

3. Вихідні дані до роботи: збірка есеїв «Тут похований Фантомас» Ю. Андруховича. Літературознавчі праці В. Голобородька, Т. Гребенюк, К. Баліної, Н. Чаули, та ін.

4. Перелік питань, що їх належить розробити:

- проаналізувати студії з теорії питання про есеїстику як жанру художньої прози;
- розглянути дискурс щодо особливостей вираження дійсності, тематику і проблематику есеїстики Ю. Андруховича;

- охарактеризувати художні методи і мовно-стильову специфіку есеїв у збірці Ю. Андруховича «Тут похований Фантомас»;
- дослідити авторську концепцію есеїв;
- зіставити основні ідеї збірки «Тут похований Фантомас» з іншими книгами авторами, зокрема збіркою «Диявол ховається в сири».

5. Перелік графічного матеріалу

6. Консультанти з роботи, із зазначенням розділів, що їх стосуються

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Кравченко В. О., професор		
Розділ 1	Кравченко В. О., професор		
Розділ 2	Кравченко В. О., професор		
Розділ 3	Кравченко В. О., професор		
Розділ 4	Кравченко В. О., професор		
Висновки	Кравченко В. О., професор		

7. Дата видачі завдання:

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії		
2.	Добір фактичного матеріалу		
3.	Написання вступу		
4.	Написання першого розділу		
5.	Написання другого розділу		
6.	Написання третього розділу		
7.	Написання четвертого розділу		
8.	Формулювання висновків		
9.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії		
10	Захист		

Студент _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Керівник _ В. О. Кравченко
(підпис) (ініціали, прізвище)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер О. А. Проценко
(підпис) (ініціали, прізвище)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра Художні особливості збірки есеїв Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас” містить 67 сторінок. Для виконання роботи опрацьовано 63 джерела.

Мета дослідження: охарактеризувати художню специфіку есеїстики Ю. Андруховича, зокрема його збірки есеїв, які ввійшли до збірки «Тут похований Фантомас».

Досягнення поставленої мети передбачає виконання комплексу **завдань:** проаналізувати студії з теорії питання про есеїстику як жанру художньої прози; розглянути дискурс щодо особливостей вираження дійсності, тематику та проблематику есеїстики Ю. Андруховича; охарактеризувати художні методи і мовно-стильову специфіку есеїв у збірці Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас”; дослідити авторську концепцію есеїв; зіставити основні ідеї збірки „Тут похований Фантомас” з іншими книгами авторами, зокрема збіркою „Диявол ховається в сирі”.

Об’єкт дослідження: збірка есеїв Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас”

Предметом дослідження є художні особливості есеїв, їхня тематика та проблематика.

Методи дослідження. Для виконання мети і розв’язання завдань роботи використано кілька методів: біографічний, герменевтичний типологічний, культурно-історичний, аналітико-описовий метод.

Наукова новизна роботи. Вона розширює можливість наукових пошуків щодо специфіки есеїстики, її важливої ролі в сучасному літературному процесі.

Практичне значення роботи: матеріали, узагальнення й висновки роботи сприятимуть подальшому вивченню специфіки сучасної документальної літератури, а саме есеїстики.

Ключові слова: ЕСЕЇСТИКА, ЕСЕ, ПОСТМОДЕРНІЗМ, ІНТЕРТЕКСТ, РЕТРОСПЕКТИВА, ЧАСОПРОСТІР, ІРОНІЯ, САРКАЗМ.

REFERENCE PAPER

Qualifying paper of the Master Artistic features of the collection of essays «Fantomas Is Buried Here» by Yu. Andrukhovych contains 67 pages. 63 sources were processed in order to execute the work.

Aim of the research: to characterize the artistic specificity of Yu. Andrukhovych's essays, in particular his collection of essays, which were included in the collection «Fantomas Is Buried Here».

Achieving this goal involves the implementation of a set of **tasks:**

- to analyze the studies on the theory of the question of essay as a genre of fiction;
- to consider the discourse on the features of the expression of reality, theme and problems of essays by Yu. Andrukhovych;
- to characterize the artistic methods and rhetoric specificity of the essays in the collection of Yu. Andrukhovych «Fantomas Is Buried Here»;
- to explore the author's concept of the essay;
- to compare the main ideas of the collection «Fantomas Is Buried Here» with other books by the authors, in particular the collection «The Devil Hides in Cheese».

Object of the research: collection of essays by Yu. Andrukhovych «Fantomas Is Buried Here»;

Subject of the research is the artistic features of the essays, their themes and problems.

Methods of the research: Several methods were used to achieve the goal and solve the tasks of the work. Typological and cultural and historical methods were used to analyze the themes and problems of the works. The biographical method helped to research the works in the context of their autobiography. The hermeneutic method was useful to explain the content, interpretation of artistic images and motives of the essay. The method of thematology focuses on the theme of «Fantomas Is Buried Here» collection. The formal method allowed to consider

the set of formal elements of works. The analytical and descriptive method is used to describe the material.

Scientific novelty of the work: The thesis is a holistic study of essay by Yu. Andrukhovych «Fantomas Is Buried Here». It extends the possibilities of scientific research on the specifics of essays, its important role in modern literary process.

Theoretical significance of the work: is in supplement the idea of essay, it systematizes modern reflections on the development of modern Ukrainian literature.

Practical significance of the work: the materials, generalizations and conclusions of the work will contribute to the further study of the specifics of modern documentary literature, namely essays.

Keywords: MODERN PROSE, ESSAYISTICS, ESSAY, GENRE AND STYLE FEATURES, POSTMODERNISM, INTERTEXT, RETROSPECTIVE, CHRONOTYPE, IRONY, SARCASM.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ЕСЕЇВ ЯК ЖАНРУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ.....	11
1.1. Літературознавчий дискурс про есеїстику Ю. Андруховича.....	14
1.2. Особливості художнього стилю Ю. Андруховича в контексті постмодернізму.....	18
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПРОБЛЕМНО ТЕМАТИЧНОМУ ВИМІРІ ЕСЕЇСТИКИ Ю. АНДРУХОВИЧА.....	22
2.1. Образ автора у збірці „Тут похований Фантомас”.....	22
2.2. „Людина й мова – дуже складний вузол стосунків”: проблеми мовно-національної ідентифікації.....	26
2.3. Ідея національної ідентичності у протистоянні „батьківщина-чужина”.....	30
2.4. Осмислення місця України між Європою та Росією в контексті державної незалежності.....	32
2.5. Специфіка відображення пострадянського портрету українців.....	37
РОЗДІЛ 3. КРИТИЧНІ СУДЖЕННЯ ПРО МИСТЕЦТВО.....	39
3.1. Література – чинник духовної самодостатньої українців.....	39
3.2. Музика – вимір української душі.....	46
РОЗДІЛ 4 СПЕЦИФІКА ЗМАЛЮВАННЯ СВІТУ В ЕСЕЯХ Ю. АНДРУХОВИЧА.....	48
4.1. Топос і пам’ятні місця в ньому.....	48
4.2. Художня ретроспектива як спосіб розкриття сучасності.....	52
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність роботи. Есеї – художньо-публіцистичні твори, місткі за формою, чіткі за змістом, глибокі за ідеєю, завжди викликають особливий інтерес. Есеїстика – традиційний прозовий жанр в українській літературі. З часом змінюються її тематика, проблеми та художні стилі, але все ж вона залишається популярною. У сучасній українській літературі есеїстика є міцним засобом зв'язку між письменником і читачем. Твори цього жанру невеликі за обсягом, що дозволяє прочитати їх швидко, завжди актуальні й правдиво відкривають знайомі всім проблеми, а також емоційні, влучні, часом іронічні, яскраві, насичені. Есеї виникли через потребу звернутися до читача, щоб пробудити його інтерес до національних суспільних чи культурних подій. Українська есеїстика пройшла великий історичний час – від Д. Донцова до О. Забужко та Ю. Андруховича. За цей період стало зрозуміло, що вагомість есеїстичного твору залежить від авторитету письменника, його світогляду, вдумливості, переконливості, далекоглядності і, звичайно, таланту. Очевидним є й те, що на популярність есеїстики впливають знакові суспільні, політичні або культурні події. Те, що цікаво людям, що їх турбує й викликає гострі переживання, вчасно підхоплюється письменниками, майстерно обробляється й знову повертається для переосмислення. Отже, есеїстичні твори мають різне призначення: вони можуть бути віддушиною і зброєю.

Жанрова специфіка есеїстики дає можливість зафіксувати важливі спостереження за світом майже миттєво, порівняно з виваженістю та розлогістю великої прози. Тематично ці твори охоплюють усі сфери життя. Вони є своєрідною декларацією певних цінностей і устремлінь автора. Кожен есеїст має свої секрети творчості, самобутню стилістику і специфіку аналітичного мислення.

Одним із найпопулярніших есеїстів в сучасній українській літературі є Ю. Андрухович. У його художньому полі зору перебувають важливі питання,

які турбують українське суспільство і якісно змінюють його. Письменник зображує світ у багатовимірній часопросторовій площині: характеризує минуле, особливо те, що пов'язане з радянським і пострадянським часом; описує українські міста, аналізує життя в Європі, багато уваги надає важливим моментам, що загубилися в історії, розповідає як про видатних особистостей, так і про простих громадян. Есеїстика, як і вся проза Ю. Андруховича, має постмодерністський характер. Вона привертає до себе увагу літературних критиків, досліджується літературознавцями. Певні особливості есеїстики письменника розглядалися у працях Т. Гребенюк і Р. Харчук. Тематико-проблематичну площину та творчу індивідуальність автора охарактеризував С. Шебеліст. К. Баліна дослідила автоінтертекстуальність в есеях Ю. Андруховича. Н. Чаула охарактеризувала специфіку творів, надрукованих у часописі „Критика”. Утім есеїстика Ю. Андруховича ще не досліджена настільки ґрунтовно, як його романи. Тому важливо звернути увагу на знакове явище в сучасній українській літературі – есеїстичні твори Ю. Андруховича. Оригінальність авторських суджень в есеях Ю. Андруховича, важливість тематичних планів у них, особливість композиційних рішень, багатство мови мають бути вивчені глибше й системніше. У цьому полягає актуальність роботи.

Мета дослідження: охарактеризувати художню специфіку есеїстики Ю. Андруховича, зокрема його збірки есеїв, які ввійшли до збірки „Тут похований Фантомас”.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання комплексу **завдань:**

- проаналізувати студії з теорії питання про есеїстику як жанру художньої прози;
- розглянути дискурс щодо особливостей вираження дійсності, тематику і проблематику есеїстики Ю. Андруховича;
- охарактеризувати художні методи і мовно-стильову специфіку есеїв у збірці Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас”;

- дослідити авторську концепцію есеїв;
- зіставити основні ідеї збірки „Тут похований Фантомас” з іншими книгами авторами, зокрема збіркою „Диявол ховається в сирі”.

Об’єкт дослідження: збірка есеїв Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас”.

Предметом дослідження є художні особливості есеїв, їхня тематика та проблематика.

Методи дослідження. Для виконання мети і розв’язання завдань роботи використано кілька методів. З метою аналізу тематики та проблематики творів використано типологічний та культурно-історичний методи. Біографічний метод допоміг дослідити твори в контексті їхньої автобіографічності. Для пояснення змісту, тлумачення художніх образів і мотивів есеїв в нагоді став герменевтичний метод. Метод тематології зосереджено на розгляді тематики збірки „Тут похований Фантомас”. Формальний метод дозволив розглянути сукупність формальних елементів творів. Для опису матеріалу використано аналітико-описовий метод.

Наукова новизна роботи. Кваліфікаційна робота є цілісним дослідженням есеїв Ю. Андруховича у збірці „Тут похований Фантомас”. Вона розширює можливість наукових пошуків щодо специфіки есеїстики, її важливої ролі в сучасному літературному процесі.

Теоретичне значення роботи полягає в доповненні уявлення про есеїстику, систематизує сучасні роздуми про розвиток сучасної української літератури.

Практичне значення роботи: матеріали, узагальнення й висновки роботи сприятимуть подальшому вивченню специфіки сучасної документальної літератури, а саме есеїстики.

Структура та обсяг роботи зумовлені загальною концепцією та завданнями дослідження. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, двох розділів із підрозділами, висновків і списку використаних

джерел. Загальний обсяг дослідження – 63 сторінки. Список використаних джерел становить 63 позиції.

РОЗДІЛ 1

СПЕЦИФІКА ЕСЕЇВ ЯК ЖАНРУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Есеї легко проникають у свідомість читача, доступно трактують важливі події, хвилюють, дають простір для уяви. Їхня специфіка полягає в доступності форми й безмежності смислів.

У жанровій площині есе перебуває між художньою та публіцистичною творчістю. Це твір стислий за формою, гнучкий у композиційному рішенні, насичений смисловим трактуванням, емоційно заряджений, має виховний вплив. Для багатьох авторів есе виступає своєрідним ядром накопичення думок, спостереженням за реаліями навколишнього світу, вираженням ідей, прагнень і переконань. Цей жанр дуже давній, популярний у всі часи, затребуваний і перспективний.

Кожен письменник використовує жанрову площину есеїв як поле для концентрації своїх переконань та уподобань, для висловлення важливих меседжів людству. Есеї особливо затребувані в переломні часи суспільства, яке виборює свої права на достойне життя, усвідомлення національної ідентичності, прагне жити на своїй землі в мирі і спокої.

Есеї – це твори стислі за формою та багатогранні за смислом. У цьому їхній секрет. Теорія як наука намагається пояснити такий феномен. Дослідження питання не припиняється, так само, як з'являються нові тексти.

Есеїстика завжди привертала увагу митців слова, адже це той жанр, який здатний блискавично реагувати на швидку думку, висвітлити найважливіше, зворушити читача без зайвих нашарувань. Та й вимоги до такого твору особливі. Розстановка текстового матеріалу, констатація дійсності, використання художніх механізмів повинні бути продуманими, органічними, переконливими, доречними. Головне – твір має бути злободенним. Важливо й те, щоб цінність його не стиралася з часом. Тож

порушення проблем і способи їх художнього оформлення мають бути актуальними завжди. Написаний текст не повинен простоювати на полиці. Його завдання працювати на читача.

До особливих рис стилю есе відносять образність, афористичність, метафоричність, нові поетичні образи, розмовну інтонацію та лексику. У цих творах на першому плані постає особистість автора, тому завжди можна визначити його життєвий досвід, світогляд, ідеали і переконання. Пограничними жанрами для есе є поезія в прозі, науковий нарис та філософський трактат.

Слово „есе” прийшло в літературу з французької мови (essai), а у французьку мову воно потрапило з латинської й перекладається як „зважувати”, „перевіряти”, „випробовувати”.

Творча форма вираження стислої думки вже була відома в античній літературі. Це стосується емоційних сатиричних декламацій Лукіана, що мали ідейне спрямування та висміювали потворні явища суспільства того часу. Саме такі тексти вже мали ознаки есе.

Як самостійний жанр есе виділилось наприкінці XVI ст. Якраз у той час з'явилися твори французького філософа і письменника М. де Монтеня. У його „Дослідах” ідеться про смисли людського життя. Пізніше есе стало популярним не тільки у французькій літературі, а і в англійській, американській. У формі есе прагнули виявити свої думки й емоції класики світової літератури: Дж. Аддісон, Вольтер, О. Голдсміт, Д. Дідро, Г.-Е. Лессінг, Дж. Локк, Г.-Д. Торо та багато інших. Це свідчить про важливість жанру, його знаковість у літературі.

У літературі XX ст. жанр есе знаходить своє широке відображення у філософській поезії та прозі. Автори активно пропагують філософські істини людства, вступають у суперечки з проблемами суспільства, доносять своє бачення світу. Відомими есеїстами вважаються геніальні автори, зокрема Й. Бехер, Р. Вайян, Г. Веллс, Дж. Голсуорсі І. Еренбург, Г. і Т. Манни, А. Моруа, Р. Роллан, Ж.-П. Сартр, Б. Шоу, А. Франс, Г.-К. Честернон.

В українській літературі відомими есеїстами є В. Винниченко, О. Гончар, Д. Донцов, Є. Маланюк, Ю. Липа, Д. Павличко, М. Рильський, У. Самчук, Є. Сверстюк, Ю. Смолич, Ю. Шерех та ін. Українські есеїсти на національному матеріалі вдалися до жанрових експериментувань з есе. Деякі ознаки есе притаманні повістям Т. Шевченка. З'явилися роман-есе („Романи Куліша” В. Петрова), повість-есе („Задля празника”, „У сутінках” Р. Горака). Популярними есеїстами в сучасній українській літературі є Ю. Андрухович, Ю. Винничук, О. Забужко, В. Єшкілев, О. Ірванець, Ю. Криштопа, Т. Прохасько, О. Шокало та багато інших.

Літературознавці звертають увагу на характер, структуру, ідейне спрямування, стилістику творів есеїстики. В Українській Літературній Енциклопедії (УЛЕ) подається таке визначення: „Есе – жанр художньо-публіцистичної, науково-популяризаторської творчості, характерний вільним, не обов'язково вичерпним, але виразно індивідуалізованим трактуванням теми” [36, с. 162].

Р. Гром'як указував, що есе – це „невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми” [38, с. 242]. Науковець стверджує на поєднання в есе науковості та художності [38, с. 242] і визначає його жанрові особливості: «Есе виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний чи суто белетристичний характер” [38, с. 242]. Аналізуючи стиль есе, Р. Гром'як називав такі його чинники: образність, афористичність, використання свіжих метафор, нових поетичних образів, свідому настанову на розмовну інтонацію і лексику [38, с. 242].

Жанрова форма есеїстики привертає увагу сучасних дослідників, адже саме цей жанр швидко реагує на кардинальні суспільно-політичні перетворення. Основна сутність есе не змінюється з часом, але удосконалюються її форми вираження. М. Балаклицький вказував: „Серед

жанрів власне художньої літератури есе – емоційно виразний етюд, що викликає співроздум, співпереживання читача... Підвидами цього жанру можуть бути есе-рецензія (думка зацікавленого читача), есе-художня зарисовка (лірична мініатюра), есе-замітка, есе-щоденниковий запис, есе-лист” [6, с. 27].

Під час вивчення есеїстики акцентується увага на особистості автора, оскільки художня канва та ідейний зміст творів незаперечно тісно пов'язані зі світоглядом того, хто пише. Н. Чаура писала: „Есе – один із літературно-публіцистичних жанрів, що базується на концепції особистості митця. Відбиваючи авторський мікросвіт із цілою системою підсвідомих кодів, есеїст зображує в тексті низку власних образів” [57, с. 266].

Українська есеїстика на сучасному етапі збагачується новими творами, адже саме життя швидко наповнюється новими смислами. У сучасній есеїстиці відображаються проблеми новітнього суспільства, зокрема болючі питання української національної самоідентифікації, осмислення історичного досвіду в проекції на знакові події сьогодення. До жанру есеїв звертаються і прозаїки-автори романів, і поети, і журналісти, і блогери. Есеїстика набуває нових механізмів вираження, а також не відступає від усталених традицій жанру.

1.1. Літературознавчий дискурс про есеїстику Ю. Андруховича

Есеї Ю. Андруховича – виразний, художньо-естетичний, філософський погляд на дійсність в усьому її естетичному вимірі. Вони представлені великим тематичним полем, гострою проблематикою, філософськими роздумами, мають особливі художньо-стильові риси, оригінальне мовне вираження. У творчості Ю. Андруховича есеїстика посідає вагоме місце. У більшості випадків це зафіксовані роздуми про побачене та пережите в Україні й за її межами в різний час.

Письменник одним із перших заявив європейським літературним колам про самодостатність української літератури, спростував неупереджене ставлення до феномену сучасних українських авторів. Ю. Андрухович як митець зараз затребуваний у багатьох країнах, про що свідчать переклади його творів польською, англійською, німецькою, французькою, російською, угорською, фінською, шведською, іспанською, чеською, словацькою, хорватською, сербською мовами й есперанто. Він є одним із засновників [постмодерністської](#) течії в українській літературі, так званим [„Станіславським феноменом”](#). Разом із представниками цього напрямку (О. Ірванцем і В. Небораком) активно розробляє поетику „карнавального” письма.

Перша книга есеїв Ю. Андруховича „Дезорієнтація на місцевості” вийшла у світ 1999 року. У ній представлено спостереження за особливостями європейської культурно-історичної дійсності. Збірка есеїв „Моя Європа. Два есеї про найдивнішу частину світу” у співавторстві з польським письменником Анджеєм Стасюком вперше з’явилася у 2000 р. у польському виданні. Згодом вона перевидавалася: в Україні у 2005 р., в Німеччині у 2007 р. Твір Ю. Андруховича „Центрально-східна ревізія”, що увійшов до книги, представляє думки про „час і місце” митця, що є актуальним у соціально-культурних умовах різних країн світу.

Збірка „Диявол ховається в сирі” датована 2006 роком. У 2015 р. вийшла книга есеїв „Тут ховається Фантомас”. У більшості творів, що увійшли до цих книг, письменник декларує європейську спрямованість, традиційні зв’язки української та європейської культур. Про ці твори, а також про саму ідею створення есеїв Ю. Андрухович зазначив: „Що стосується малих форм, абсолютно відверто змушений сказати, що це було не від доброго життя. Із певного моменту я просто не міг сісти за написання роману, враховуючи зовнішні обставини. Це і на рівні банального повсякденного існування, і на рівні більш високого творчого спокою та більш-менш тепличної ситуації, коли велика форма може тобі датись” [30].

Написання есеїв спричинені подорожами Європою, зіставленням європейських та українських цінностей, що співіснували здавна і продовжуються дотепер. Усе це дало поштовх до художньо-публіцистичного аналізу дійсності, щоб якнайвідвертіше і найдоступніше пояснювати проблеми сучасності.

Збірка есеїв „Диявол ховається в сирі” вміщує твори, написані у період 1999–2005 рр. З того часу в Україні відбулося й відбувається багато знакових і карколомних подій. Україна стала іншою. Проблемно-тематичний вимір творів досліджуваної збірки в сучасних умовах не втрачає актуальності, навпаки, ще глибше пояснює характер стосунків України з Росією та європейськими країнами, розкриває причини російської агресії, утверджує намагання українців здобути право на свободу.

Збірка „Диявол ховається в сирі” мала два видання, друге, датоване 2007 р., виправлене, про що сам автор зазначав: „Все це писалося настільки довго. Що я не міг не змінюватись, а отже, не міг не змінювати, не виправляти, не перенаголошувати деякі акценти. Якщо хтось доскіпливий завдасть собі праці порівняти ці спроби з їх першодруками, то конче завважить певні розбіжності, на всю ширину яких сардонічно шкіритиметься сама істина. З другого боку, я свідомо залишав найулюбленіші рефрени – адже я змінююся все одно не так швидко, як мені хотілося б...” [2, с. 7]. Тож, можна ствердно говорити про динамічність у проблемно-тематичному просторі книги, що викристалізовує і підтверджує головні акценти авторських роздумів.

У передмові до збірки Ю. Андрухович запрошує читача до „копирсання у цьому сирі в пошуках сам знаєш кого” [2, с.7]. Це засвідчує багатство матеріалу, наповнення його такими зауваженнями, спостереженнями, зіставленнями та ілюструваннями дійсності, що відкриває шлях до пізнання самого себе, своєї країни, зрозуміти сьогодення і передбачити майбутнє. Есеї, що ввійшли до книги, поділяються на три розділи: „Підсвідоме”, „Геопоетика”, „Справжні історії однієї Європи”. Усі

твори тут об'єднані спільною темою європейського вибору України й багатогранно та переконливо представляють давні культурно-історичні зв'язки, підсвідоме споріднення й логічне співіснування.

Збірка есеїв „Тут похований Фантомас” з'явилася друком у 2015 році. Твори, що увійшли в книгу, автор називає „ТСН-ками”, оскільки це його авторські колонки на сайті „Телевізійної служби новин” телеканалу „1+1”. За час роботи над матеріалом назбиралося 200 есеїв. До книги їх увійшло 75. Усі твори позначені датою написання й хронологічно охоплюють період з грудня 2010 до червня 2014 року. Це час важкої турбулентності України при Януковичу-Азарову, а також національного вибуху – Революції Гідності та початку російсько-української війни. Дати кожного есею є часовим орієнтиром, адже наразі багато проблем в Україні повторюються, а то й посилюються. Тож деякі думки автора є пророчими. Ю. Андрухович зазначав: „Мені й самому було цікаво, чому у грудні 2010 року мені спав на думку образ російських танків” [3]. О. Коцарев сміливо назвав книгу „пам'ятником української поточної публіцистики буремної першої половини 2010-х років” [33].

У назві збірки згадується ім'я персонажа французького фільму. Це Фантомас. На фільми про Фантомаса виросло покоління ровесників письменника. „З одного боку, це злочинець з необмеженими можливостями, з іншого – він дуже кумедний. Здалося, що це саме той образ, який потрібен українцям – хтось, хто хоче перемогти нас страхом, але не може, бо ми із нього сміємося. Але Фантомас цей десь поряд, а значить, ще довго робитиме нас не дуже щасливими” [3].

Збірка „Тут похований Фантомас” відрізняється від попередньої, зокрема, як стверджує Л. Шутяк, „фіксованим розміром, полемічною тональністю, індивідуальним стилем, особливим баченням ситуації, нерідко – епатажністю й обов'язковим несподіваним фіналом” [57].

Головними темами книги Тут похований Фантомас мистецтво й політика. Обидві теми, здається, неможливо зіставити, але з погляду

письменника, який добре знається на музиці, кіно й літературі, а також наскрізно розуміє політику, таке міксування вдається оригінальним і неоднозначним.

Ю. Андрухович переважно розповідає про побутово-пересічні події, розгортає традиційні смисли українського буття, але разом із тим змушує змислитися над головними пріоритетами – розбудови міцної держави й достойного життя в ній. О. Коцарев зазначав: „Майже в усіх текстах з’являється (завуальовано чи буквально) одна з головних тем – пострадянська спадщина України, постколоніальні особливості українсько-російських стосунків, анатомія диктатури, парадокси мультикультурних сполучень...” [33]. Щодо стильових художньо-стильових рішень книги О. Коцарев додавав: „В основі Андруховичевих ТСН-ок лежать здебільшого дотепи, асоціації та зіствлення” [33]. Зрештою, саме таке художнє зображення світу привертає до себе увагу й залишається довгий час у літературному просторі.

1.2. Особливості художнього стилю Ю. Андруховича в контексті постмодернізму

Ю. Андрухович – яскравий представник українського постмодернізму. Він один із тих авторів, хто започаткував це явище в українській літературі. Тож сучасний літературознавчий дискурс навколо постмодернізму завжди охоплює творчість Ю. Андруховича.

Герої постмодернізму як правило важко переживають „буремні 90-ті”, не миряться зі слабкою позицією старшого покоління, вибудовують власну систему самозахисту в колі однодумців. Це наскрізно проглядається у творах Ю. Андруховича, зокрема й в есеях.

У постмодерністського персонажа часто загострюється конфлікт із невлаштованістю батьків, розірваністю сім’ї, втратою зв’язків із сестрами чи братами тощо. „Спілкування з Іншим для такого постмодерністського

індивіда виявляється відрізанням від родинних зв'язків, а не пізнанням Іншого”, – переконує Т. Гундорова [17, с. 101].

Часто сучасні літератори досягають популярності через активне пропагування творчості в медіапросторі, в епатажних акціях, у сфері шоу-дійств. Такі форми представлення мистецтва все більше зацікавлюють літературою широкі кола читачів, заповнюють величезну прогалину в літературно-читацьких компетенціях сучасного соціуму. Науковці з інтересом обговорюють новий вияв літератури, особливо постмодерністської. Про такі „шоу” Ю. Андруховича писав Я. Голобородько: «Це за своєю сутністю надзвичайно складні й внутрішньо драматичні події, що випромінюють динамічну, строкату й підкреслено експресивну гаму переживань, що наснажені несподіваними й інтригуючими інтелектуальними рефлексіями, що спрямовані на оприлюднення й оприявлення глибин людської ментальності, психіки, свідомості” [14, с. 113]. Твори сучасних авторів, зокрема й Ю. Андруховича, користуються надзвичайною популярністю. Вони видаються великими накладками, отримують різноманітні нагороди, перекладаються багатьма мовами, за ними знімають фільми. К. Родик говорить, що книги українських постмодерністів (ідеться про Ю. Андруховича й О. Забужко) „остаточно зірвали дамбу соцреалізму” [44, с. 7]. Серед усіх своїх достоїнств та протиріч тексти українських постмодерністів мають одну важливу прикмету – політичність.

Українській літературі постмодернізму притаманні особливі стильові організації, які виявляються „формами стилізації, іронічною грою та маскарадом ролей” [17, с. 113]. Самобутність українського постмодернізму багато в чому визначає вільна, провокативна „лінгвістична поведінка” [17, с. 113]. Вона включає мовні ігри, різноголосся мов, дискурсів, мовних гібридів, маргінальних словників [17, с. 114]. Кожному автору притаманна своя мовна палітра, колорит словесних виразів, певна мовленнєва ідентичність, харизма. Т. Гундорова зазначила: „Тавтологічна фраза Юрія Андруховича, фраза-спрут Євгена Пашковського, суржик Богдана Жолдака,

лірично „повішена” фраза, ізоморфна затриманому диханню, Оксани Забужко – це лише деякі прояви лінгвістичного вторгнення у світ українських авторів-постмодерністів” [17, с. 114].

Сутність постмодернізму полягає в його постійному розвитку, оновленні, збагаченні новими мистецькими ідеями, варіюванні різними формами естетики, художньої креативності. Постмодернізм, як твердить більшість самих постмодерністів, це – не стільки мистецтво, скільки тип мислення. Це образ осмислення світу, своєрідна метафора, стилю.

Постмодерністська есеїстика Ю. Андруховича викликає різні емоції, дає знання, розраджує й виховує. Постмодерністські тенденції його творів аналізуються в сучасному літературознавстві з часу першої появи й перевидання. Дослідників цікавлять механізми художнього мислення автора, специфіка його стилю, підхід до розкриття проблем, багатоплановість тематики.

К. Баліна, вивчаючи специфіку автоінтертекстуальності в есеїстиці Ю. Андруховича, звернула увагу на вміння письменника перефразовувати вже сказане, використовувати інший текст у тексті з новим концептуальним баченням. У такій авторській стилістиці вона бачить специфічні постмодерністські риси: „Вільна композиція жанру есе, його нове суб’єктивне слово, схильне до рефлексій та асоціацій, втягнули есеїстику Ю. Андруховича до силового поля постмодернізму” [7, с. 4]. С. Шебеліст, охарактеризувавши широку проблемно-тематичну палітру есеїв, наголошує, що всі описані явища і події хвилюють автора, „потребуючи (пере)осмислення і мистецького вираження” [56, с. 35].

Досліджуючи особливості есеїв Ю. Андруховича, у різний час опублікованих у журналі „Критика”, Н. Чаура характеризує стилістику автора. На прикладі твору „Мала інтимна урбаністика” дослідниця концентрує увагу на „контрастність двох вимірів: „Іронія Ю. Андруховича досить оптимістична і спрямована на критику всього нерухомого і затаврованого, націлена на боротьбу зі стереотипами” [58, с. 268]. Н. Чаура аналізує художні

деталі, які мають символічне значення в есе, засоби гумору, що увиразнюють ностальгічні почуття і стереотипну свідомість людей. Вона уточнює: „Митець допомагає читачеві розширити раціональне та емоційне сприйняття. Публіцист унаочнює механізми маніпуляції та уніфікації, що характерні для сучасної влади та суспільства. Він подає засоби протистояння цьому через позицію людини, яка чинить опір, та людини, яка сумнівається” [39, с. 269]. Такі аспекти дослідження есеїстичних творів зусбіч представляють багатогранність авторського висловлення найсміливіших думок і вдумливих спостережень за життям.

Отже, художній концепт в есеях Ю. Андруховича, як вияв індивідуально-авторського світосприйняття, має різні художні форми, стильові наповнення й сильний потенціал. Опираючись на це, письменник розставляє потрібні акценти, фіксує певні асоціації, виявляє ідеї, прокладаючи зв'язок між усіма компонентами твору. Оригінальність художнього мислення письменника в малій прозі, а саме в есеїстиці, заслуговує на більшу увагу літературознавців.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПРОБЛЕМНО ТЕМАТИЧНОМУ ВИМІРІ ЕСЕЇСТИКИ Ю. АНДРУХОВИЧА

Ю. Андрухович – автор далекоглядний і вдумливий. Його твори глибоко змістовні, проникливі, багатопланові. Форма есеїв дала можливість письменнику зобразити найрізноманітніші людські переживання та соціальні перипетії, що завжди залишаються актуальними. Образ України та українців у художньому висвітленні правдоподібні, яскраві, ідейно наповнені. Письменник піднімає проблеми, які зазнають протиріч у новітньому українською суспільстві із залишками постколоніальної психіки. Зокрема, висвітлюються зв'язки України з європейськими країнами, стосунки з Росією, стан державної мови, політика, культура, література, музика. Такі проблемно-тематичні пласти прокладаються у книгах есеїв „Тут похований Фантомас” і „Диявол ховається в сирі”.

В обох збірках вибраних більшість творів присвячена питанню європейського шляху розвитку України, історичних і суспільно-культурних передумов цього процесу, передбачень і прогнозувань подій у майбутньому. Ю. Андрухович висловлює власну позицію, керується досвідом поколінь, аналізує побачене й почуте під час подорожей Європою. Тематика есеїв різнопланова, але вся увага зосереджена на європейських цінностях, пріоритетах наближення до Європи й відсторонення від Росії. Художня стилістика творів приваблює увагу свіжістю думки та аналітичною безкомпромісністю.

2.1. Образ автора в книзі „Тут похований Фантомас”

Ю. Андрухович болісно переживає події в Україні, які розгортаються зараз – війну з Росією, інформативну агресію проти української ідентичності, активізацію пострадянських симптомів. Він багато спостерігає за політичним

станом речей, аналізує поведінку еліт і пересічних громадян, які впливають на ситуації своєю діяльністю чи байдужістю. Як талановитий письменник він бере до уваги найдрібніші моменти життя, складаючи з них цілісну картину буття. В одному з інтерв'ю Ю. Андрухович дуже точно й відверто сказав про наболіле й висловив надію на якісні зміни в українському суспільстві, від якого залежить розвиток не окремо взятої країни, світу в цілому: „Залишається надія на тих, в кого голови ще не зовсім затуманені, в кого працюють мізки та свідомість” [3].

Образ автора завжди присутній в есеях Ю. Андруховича. Він поруч із читачем, щирий, сміливий і чесний. Письменник не відділяє себе від світу. Його героями є співрозмовники в літаку, поїзді чи автобусі, водії таксі, а також колишні однокласники-одногрупники, жіночки, які подалися на заробітки до Європи, літні чоловіки й молоді хлопці та дівчата. Панорама довкілля теж різноманітна. Це вулиці Івано-Франківська і Площа Ринок у Львові, адже в першому місті народився, в другому – навчався. Багато розповідається про країни (Польщу, Австрію, Німеччину, Білорусь), де автор часто буває; концерти, музику, музикантів (сам Ю. Андрухович – відомий музикант); про фільми (добре знається на кіно, за його ранніми оповіданнями знято стрічку „Кисневий голод”); про книги, бібліотеки, книжкові форуми, письменників (адже друзі й колеги – найпопулярніші митці). Скрізь автор бачить суттєве, знаходить у звичних речах цінне. Його реакції, коментарі, серйозні; аналітичні й іронічно-критичні зауваження надають коротким есе важливих смислів. Присутність автора у творах поєднує буденне й ціннісне.

Усе це вдається створити за допомогою художніх механізмів, зокрема розповіддю від першої особи. Ю. Андрухович на автобіографічному тлі вимальовує злободенні проблеми своїх сучасників, тому тексти сприймаються достовірно, легко і переконливо.

У книзі „Тут похований Фантомас” Ю. Андрухович часто звертається до читачів, зокрема до тих, кого вважає своїми, тобто однодумцями, такими, як він сам. Щире й сміливе визначення „своїх” розкриває соціальне

середовище сучасної України: „Мої зазвичай найохайніші. Вони можуть багато говорити, курити, але в підсумку зберігають за собою найкраще останнє враження... Мої слухають багато хорошої музики. У моїх класні зачіски. Мої шарять у політиці, мої десь уже були й щось бачили... Мої бібліотекарки найпрогресивніші, вчительки найгарніші, учні найобдарованіші” [4, с. 121–122]. Ю. Андрухович представив і прокоментував портрет тієї частини українців, для яких пріоритетом є європейські цінності, вони давно не залежать від постколоніального світу і почувають себе вільними й самодостатніми. У таких судженнях помітним стає образ самого автора, виявляються його вподобання, пріоритети, особистісна вдача. Не обійшлося у творі й без політиків. Ю. Андрухович відверто заявляє: „Мої політики й депутати програють вибори, проте вони справжні джентельмени” [4, с. 121]. Есе „Мої” написано у 2012 році, але риси презентованого портрету не змінилися. У своїх інтерв'ю 2019 року автор знову називав ті ж характеристики своїх людей.

Авторська позиція в художньо-документальному творі може охоплювати досвід не тільки самого письменника, а й інших людей. Переказані події з чужого життя, повідомлені наратором від себе, не втрачають достовірності, за умови, якщо вони злободенні й не порушують суті. Ю. Андрухович завжди чесний перед читачем, тому не забуває зізнатись у подібних „присвоєннях”.

Сконцентрувавшись на розповіді про подорож до Криму він попереджає: „Їду насправді не я, бо я взагалі цього літа на Кримському узбережжі не був. Та я й забув, коли востаннє бував. Їдуть мої друзі-галичани. А це так, наче я сам. Уявімо, що це я” [4, с. 117]. Довіра до автора не втрачається, а інтерес до його інтерпретацій загострюється.

Спостереження життя, аналітичні судження, характеристики подій і людей, представлені в книзі, сприймаються легко, з довірою до автора. Він теж стає „своїм” для читача. Відвертість, зосередженість на достовірності досить привабливі. Ю. Андрухович багато розповідає про своє дитинство,

коли формувалися цінності й закладалися переконання. Це були радянські часи, тож виховання мало свої особливості.

У полі зору опиняється тема дитячих страхів і фантазій. Зокрема, враження радянських дітей від французького фільму „Фантомас” мало свої наслідки. „Цей фільм перевернув наше життя й рішуче перекроїв сіру совкову буденщину”, – писав Ю. Андрухович [4, с. 78]. Радянські школярі почали робити вчинки, негідні для жовтенят-піонерів: малювали, де хотіли, літеру „F”, лякали сусідів загрозливими записками з підписом „Фантомас”. А хлопчик Богданчик (молодший брат друга), не знаючи в обличчя свого померлого діда, вигукнув перед могилою лисого старенького на кладовищі: „Дивіться! Дивіться!.. Тут похований Фантомас!” [4, с. 80]. Ця історія лягла в основу одного з есе й сформувала назву книги. Головний акцент твору виділяє неординарність мислення підлітків у світі тотальної сірості, де „підлітковий щоденний реал” спрагло очікував свіжості та відкритості. Реконструкції яскравих моментів минулого правдиво показують характер і погляди автора.

Особливий слід у свідомості письменника залишили релігійні традиції, ставлення до них у родинному колі та в соціальному середовищі. У есеї „Не розминутися” йдеться про святкування Великодня в радянський час, правильніше, про його заборону. З відвертим жалем згадуються зухвалий авторитарний тиск на духовність: на Великдень у школі влаштовувалися спортивні змагання, збір металолому або макулатури. Ю. Андрухович уточнює: „Щоб діти не вдома сиділи коло свяченого, а в школі – на виду у вірнопідданих і дуже зляканих завучів та вчителів” [3]. Такі іронічні зауваження відкривають гірку правду про втручання радянськості в український духовний світ. У дитячому сприйнятті це викликало протест Перенесення в минуле, витягування з нього пережитого (подій, вражень, відчуттів) точніше передає авторський настрій, його життєву позицію.

Отже, в усіх текстах Ю. Андрухович висловлював спостереження за світом. Його акцентуації, реакції на певні події та явища засвідчують про

його духовні цінності, мораль, політичні погляди, творчі уподобання, професійні інтереси.

2.2. „Людина й мова – дуже складний вузол стосунків”: проблеми мовно-національної ідентифікації

Питання мови, як титул нації, Ю. Андрухович висвітлює глибоко й проникливо. Він аналізує історичні та політичні передумови проблем, що склалися навколо української мови в українському суспільстві, з гострою критикою підходить до зображення середовища, яке спровокувало мовний конфлікт, а саме применшення ролі й значення національної мови.

Тема мови в художньому представленні не нова. Про це неодноразово писали різні автори. У Ю. Андруховича своє концептуальне бачення проблеми, свій стиль викладу думок. Для автора чуття мови, її чистота і багатство є принциповими питаннями: „Людина й мова – дуже складний вузол стосунків. Тут і психологія, і соціологія, і географія з історією, і – не дай Боже – політика” [2, с. 41]. Саме в цих вказаних аспектах письменник і вибудовує ідею боротьби за мову.

Ю. Андрухович постійно наголошує на важливості мови і застерігає від недбайливого її використання. В есеї „Вабі-сабі” (книга „Тут похований Фантомас”) його хвилюють сучасні підходи до використання мови, суцільне заповнення життєвого простору інтернетом і технічністю спілкування, небажання вчити іноземні мови, байдужість до україномовного контенту в мистецтві. Найгостріше критикуються „російськомовні співвітчизники, яким українська мова, без жодних пояснень, не потрібна. Це мілкі люди, які „по-бичачому атакують ненависну „мову биків”, по-півнячому наскакують на „кугутську мову”. Переконають себе та подібних у тому, що її взагалі немає, й самі ж починають у це вірити” [4, с. 43]. Мовну проблему Ю. Андрухович піднімає на рівні, доступному для розуміння всіх через іронію, натяки, співставлення. Його твори звучать оптимістично, з упевненістю в успішному

розвитку мови: „Що більше в Україні російської, то красивіше виглядає кожне намагання говорити українською” [4, с. 43]. У подібних парадоксах закладається переможність священного, подолання тьми й здобуття світла.

Проблема функціонування української мови – болюча для автора есеїв. Його в’їдлива іронія чи гостра сатира стосується тих, хто цурається, ігнорує мову свого народу. Це не тільки політики, пострадянські любителі „русского”, а й молодь. Ю. Андрухович акцентує увагу на невігластві, безкультур’ї, обмеженості молодого покоління, яке українську мову вважає несучасною. Він застерігає: „А я вам відповім – слава Богу, діти, бо те, як ви володієте рідною російською, залишає враження, що в не те, що несучасні, ви ніякі. Ви є, але вас немає. Ви безмовне м’ясо для інших цивілізацій” [4, с. 109]. Такі жорсткі, безкомпромісні зауваження пояснюються загостренням мовної проблеми й набуттям інших, ще грізніших проблем, а саме загрози втратити державну незалежність.

Зовсім в інших тональностях говориться про мову в аспекті кримського-татарського питання. Ю. Андрухович захоплений повагою корінного населення Криму до української мови: „Татари єдині, хто всміхається, зачувши українську. Вони єдині здатні її опанувати. Іноді вони переходять на неї у спілкуванні з гличанами” [4, с. 118]. Парадокси доби висвічують проблеми українського суспільства, яке саме собі упирається у набутті європейських стандартів. На цьому Ю. Андрухович наголошує в багатьох своїх текстах.

Один із улюблених художніх прийомів письменника – контраст. Вдало він використаний в есеї „Мала інтимна урбаністика”. У зіставленні уявного та реального показано знакові аспекти, що характеризують час, місце і людей: «в уявному Львові розмовляли тільки українською, хіба що старі відьмаки й чарівниці дозволяли собі якусь латину чи греку” [2, с. 13]; – „російської мови в місті виявилось страх як багато, ...носії української майже всі без винятку були доволі тупою й пасивною селючною” [2, с. 14]. Використання емоційно забарвленої лексики, антонімічне розташування

художніх образів мають іронічний характер, то з м'якою, то з в'їдливою інтонацією.

У контексті есеїв питання української мови представлене у протиріччі з російською, що є актуальним і викликає різні емоції, дискусії, судження. Концептуальною є антонімічні сполуки, що уособлюють мову: „золотий інструмент” і „особлива прикмета злочинця” [2, с. 45–46]. Ю. Андрухович підносить мову на найвищий щабель людського розуму, духовності й моралі, що є визначальним у житті суспільства, яке поважає себе: „Але передусім – мова. Я маю щастя нею володіти, частіше вона володіє мною, я радий перебувати в її володіннях” [2, с. 45]. Викривальним є аспект виборювання права на мову в колоніальному середовищі. Письменник зображує стан піднесеного духовного супротиву, готовності до самопожертви в імперсько-радянську добу: „Якщо ця мова...стає підставою для затримання у гуртожитках чи, скажімо, поїздах, то чи не пора? Чи не пора й собі податися у злочинці? Моя прикмета завжди зі мною, а всі мої злочини лишаються виписаними чорним н білому – що далі?” [2, с. 46].

Питання національної мови нерозривно пов'язане з питанням національної літератури, зокрема з роллю письменників, яких Ю. Андрухович називає „своєрідними знаряддями”, „виконавцями”, „агентами універсальної реанімаційної служби” [2, с. 50–51]. В есеї „What Language Are You From” зв'язок мови і літератури характеризує в категорії боротьби з „тимчасовістю”: „Літературні тексти будь-якою мовою народжуються передусім як бунт проти... тимчасовості... Кожне з явищ літературного творення є проявом боротьби мови за себе саму, її – найчастіше розпачливим – самозахистом. Отже, літературні тексти є для кожної мови можливістю максимально подовжити своє існування”. Аргументовність суджень спрямовані на осмислення престижності національної мови і літератури, їхню вагомість у суспільстві, особливо з умов штучного приниження чи замовчування. Титульними в есеї є слова „бунт”, „внутрішня спонука”, „боротьба”, „самозахист” [2, с. 50].

Ю. Андрухович часто декларує невмирущість української мови. Її вічна молодість і „найпривабливіші риси” існують у повній гармонії з поетичною творчістю: „Формою виживання мови є поезія. ...Саме письменники можуть сьогодні домовитися між собою про те, що буде вважатися цією мовою завтра” [2, с. 57]. Доказом такої заяви є спогад про безкомпромісного поборника мови – В. Стуса.

Порушуючи мовну проблему, автор есею виводить дві важливі риси української мови: „За найвищим рахунком вона залишається навсібіч відкритою” [2, с. 57]; „Інша суттєва перевага мови українського письменника, спричинена імперією та колоніально-постколониальним статусом, полягає в її захованості від світу. Ні, не в закритості, а в заховності” [2, с. 57]. Ці дві характеристики, на перший погляд, суперечать одна одній, а насправді окреслюють політичні, національні, культурні та комунікативні грані, які й сформували міцність мови.

Критика зросійщеного мовлення українців є традиційною для багатьох творів Ю. Андруховича. Письменник детально вивчає причини російськомовного свавілля в сучасній Україні, проводить етимологічні зіставлення, аналізує зв'язок мови із психікою українців, їхньою культурою та побутом. Зокрема, в есеї „Спецоперація „К” („Тут похований Фантомас”) ідеться про неприродність існування в українській мові слова „куліч”. Витіснення „паски” „пасхальним кулічем” здається брутальним і образливим. Автор дивується, чому це сталося, як проникло в українську мову чуже слово, і чому воно зайняло місце слова священного. Це „мовне диво” гнітить. Ю. Андрухович пише: „Воно здавалось мені черговою помилкою Азарова, обмовкою Януковича, спецоперацією Путіна” [4, с. 29]. Отже, мовне питання в роздумах автора – це стратегія боротьби за самодостатність України.

2.3. Ідея національної ідентичності в протистоянні „батьківщина–чужина”

Жанрово-стильові особливості есеїстики дають можливість письменнику детально й проникливо проаналізувати важливі явища суспільства, винести їх на суд читача в якісній художньо-естетичній формі. Автор має бути добре обізнаний з темою, виявляти свою чітку позицію, щоб викликати довіру, вміти інформувати, переконувати і виховувати. Справжній есеїст не змушує респондента приймати готові ідеї як панацею, він пропонує задуматись, відчувати, похвилюватись.

Образи емігрантів особливо виразні в контрасті батьківщина-чужина. Такими їх бачить автор, наприклад, у дорозі, під час поїздок додому із заробітків. Про це докладно розповідається в книзі „Тут похований Фантомас». Постаті жіночок у літаку з Італії до України увиразнюють саму сутність проблеми трудової еміграції („Геройки нашого часу”). Ю. Андрухович подає тип жінки, що змушена заробляти на життя в іншій країні й не має наміру повертатись надовго додому. Це досвідчені, впевнені в собі панянки, колишні вчительки, медсестри, продавчині. У рідні місця повертаються тимчасово з кількох причин: поставити зубні протези, переглянути російські серіали, походити по базарах і супермаркетах. Тонко підмічена парадоксальність у зовнішності і поведінці жінок-заробітчанонок: вони живуть яскравим італійським життям, а в Україну приїзять в одязі, наче купленому на базарі в Стрию чи Рогатині. Усе це, щоб не виділятися у вітчизняному соціумі, не привертати до себе зайвої уваги: „Вони маскуються, ніби справжні розвідниці, – і слушно” [4, с. 56], Письменник робить несподіваний висновок: „І якщо кому й варто ставити в цій країні пам’ятники, то це їм, українським заробітчанкам. За те, що не здалися й відважно кинулися в невідоме. За те, що латають і рятують бюджет країни крутіше з міфічних сталеварів...” [4, с. 56]. Неординарність суджень,

креативність моделювання образів, багатозначність смислів – у цьому й полягає ідейно-художня особливість есеїв Ю. Андруховича.

Однією з художньо-стильових особливостей есеїв Ю. Андруховича є механізм сумніву, коли істина виявляється через непросте прийняття рішення та вибір пріоритетів. Особливо це помітно у творах, у яких порушується проблема еміграції українців.

У есеї „Принагідна не-лекція” активно використано інтонацію сумніву, що передано риторичними запитаннями: „Що робити письменникові в країні, з якої втікають? Залишатися, ні на що не зважаючи, чи то пак, нічого не завважаючи? Чи тікати й собі, гордовито назвавши цю „втечу” еміграцією? Яка з поразок є меншою? Яка з поразок є перемогою?” [2, с. 44]. Автор створює опозиційність певних явищ, якостей і відчуттів. Він розташовує духовні цінності в різних умовних полюсах, що розмежовуються часовим проміжком у один рік – період, який змінив ліричного героя: „За останній рік відбулося безліч усякого, від чого мої запитання цілком заволоділи моєю внутрішньою територією, а моя здатність відповідати зазнала неабияких деформацій” [2, с. 45]. Через вплив часового руху, коли відбуваються знакові події, окреслюється вихід зі складної ситуації й знаходиться шлях до вирішення проблеми: „І сьогодні я справді знаю, що робити письменникові в країні, де явна й таємна поліція виловлює й кладе людей обличчям на асфальт за єдиною ознакою – якщо ці люди розмовляють його, письменника, мовою” [2, с. 45]. Характеристика людських переживань на тлі життєвих обставин у площині художнього тексту відбувається послідовно, ілюстративно, достовірно й декларативно.

Наводячи аргументи, Ю. Андрухович знаходить концептуальні рішення, а саме: зосереджує увагу на ролі молоді в сучасному українському суспільстві: „І якщо я кажу молодь – то... це також нова культура, і нова мова, і нові середовища, й заради всього цього, власне, варто робити той свій клятий вибір поміж поразкою еміграції та поразкою життя в батьківщині...” [2, с. 47]. Важливу роль у контексті відіграють маркери духовних цінностей

нового покоління: „Невидимі книжки накладами в тисячу чи менше примірників, театральні вистави у пристосованих приміщеннях для кількох глядачів, альтернативні концерти у клубах для сотні божевільних шанувальників, підземні майстерні, презентації для своїх, спілкування посвячених” [2, с. 47].

Категорії національної ідентичності в постмодерній площині есеїв Ю. Андруховича вибудовуються поза межею пафосності. В аналітичних роздумах про сутність державних і національних цінностей гостро виявляються критичні коментарі. Вони сповнені сатиричного звучання, конформізму щодо ідей колоніального минулого. У такій манері характеризується поняття патріотизму: „Я не люблю патріотичних пісень, віршів і маршів – це засіло в мені з радянських часів, коли такого добра було задосить, і з усіх можливих патріотизмів найбільше не любив саме радянського...” [2, с. 73]. Художній манері Ю. Андруховича притаманно уміле використання антитези. Знаковою вона є в есеї „Орган, яким люблять”, де письменник представив таке ідеологічно загострене поняття, як „антирадянський патріотизм”. Це словосполучення повно висвітлює почуття сучасного громадянина та філософськи виявляє мораль людини, що віддана „етнічній батьківщині”.

2.4. Осмислення місця України між Європою та Росією в контексті державної незалежності

В есеїстиці Ю. Андруховича образу Росії надано чимало уваги. В авторському мисленні її представлено як категорію імперсько-колоніального виміру, в поєднанні з образом Радянського Союзу. Міркування покладаються на життєвий досвід, знання історії та культури, враження від пізнання світу, як російського, так і європейського.

Особливістю есеїв Ю. Андруховича є дискусійність викладу матеріалу, виклад сумнівів та аргументів, послідовне обґрунтування точки зору та

наприкінці декларативний висновок. Традиційно автор використовує риторичні запитання, оклики, посилення на чийсь поважну думку, умовні розмови сам на сам, перелічення доказових фактів.

Зізнання у певних переконаннях неагресивне, хоча відверте й провокативне. У книзі „Диявол ховається в сирі” він зізнається: „Звідки воно береться, це моє неприйняття Російської імперії? Чим вона так завинила переді мною, дозволю собі спитати?” („Но странною любовью”) [2, с. 83]. Використовуючи інтертекст, Ю. Андрухович підтверджує власні роздуми й акцентує увагу на дискурсі злободенної проблеми: „Іншими словами, залишається визнати рацію чи то Кюстинову, чи то ще чийсь (уже не згадаю напевно): мовляв, вони (росіяни) викликають захоплення як окремо взяті люди й відразу – як суспільний, об’єднаний у державну цілість організм” [2, с. 84]. Зіставлення „позитиву” й „негативу” в тексті мають дискусійний характер, а в підсумку вбачається підтекстове розуміння імперської сутності: „Мої вимоги до Росії абсурдні й нездійсненні, моя любов до неї дивна” [2, с. 90].

У книзі „Гут поховний Фантомас” портрет росіянина змальований так само карикатурно, навіть саркастично. Ю. Андрухович узагальнює типовість, виділяючи такі риси обличчя: „одутлість, низький лоб, маленькі свинячі очі” [4, с. 24]. „Дегенеративність” зовнішності і пихатість поведінки мають парадоксально-іронічне значення, тож чітко підкреслюють авторський задум – висміяти й засудити натуру росіянина, який „ліпить” із себе старшого брата. Уся сутність такої людини розкривається в її намірах поспівати: „І він заводить. І починає литися зеківська пісенька про „чубчик, чубчик, чубчик кучерявий” [4, с. 24]. В аналітичних судженнях есею пісня виступає „лакмусом”, який перевіряє сутність і здатність об’єкту обговорення.

У моделюванні образу Росії вкладено спогади дитинства, враження від подорожей за кордон, зокрема в Східну Європу, солідарність із закликами „Геть від Москви” М. Хвильового, проголошеними під час літературної дискусії у 1925р., аналіз суперечливих стосунків України й Росії упродовж

багатьох років, нагадування про агресію проти інших народів, зокрема чеченців тощо.

Росія (або ж Московія) часто виступає контрастом у питаннях української історії. Ю. Андрухович згадує події, які довгий час приховувались чи знищувались радянською ідеологією десятки років. Зокрема у творі „Остання сальва” (збірка „Тут поповни й Фантомас”) ідеться про трагічну сторінку – бій під Крутами. Покоління українців в СРСР не мало змоги знати про своїх героїв. Але і з отриманням незалежності Україна не позбулася запроданців, тих, продовжує заглядатись у бік Росії, відхрещуватись від нашого минулого, нівелювати подвиг молодих хлопців, які віддали життя за волю України. Автор нагадує про українофобські погляди представників влади – Азарова і Табачника та показує справжні наміри Москви щодо Української незалежності: „Завжди вчасно подасть голос Москва. Завжди місцеві тролі зберуться на свій черговий тролячий шабаш” [4, с. 90].

Питання стосунків з Росією чітко простежуються в зіставленні з сусідством Польщі, у вибудовуванні моделі своєрідного „любовного трикутника”. Автор акцентує увагу на суперечливому впливі на Україну двох сусідніх країн, створюючи образ „війни свідомості і стереотипів” [2, с. 94]. Одним із улюблених прийомів письменника є проведення паралелей між певними явищами і фактами (умовне розкреслення аркуша паперу на дві вертикальні половини) з метою пошуку істини. В есеї „Країна мрій” „цього разу по один бік поляки, а по другий росіяни” [2, с. 95].

У переліку рис менталітету, особливостей традицій і поведінки окреслюються найсуттєвіші характеристики, наприклад: „Росіяни великі й величні навіть у своїх злочинах – поляки дріб’язкові й метушливі навіть у своїх подвигах” [2, с. 95]. І хоч, за авторським дослідженням, „стереотипи щодо росіян суттєво позитивніші”, підтекстова перевага надається польському світу. Образ Польщі постає романтичним, правдивим і чесним, бо держава швидше змогла позбутися постколоніального синдрому. В есеї

вона уособлюється зі свободою, „... бо ніхто з моїх співвітчизників не заперечить солодкого й усеохопного відчуття полегкості, яке огортає кожного з нас, щойно ми перетнемо той перший кордон і рушимо вперед – їхньою, чужою, польською територією...” [2, с. 99]. В ідейному плані твору автор розставляє вектори наближення до Європи і віддалення від Росії, що чітко помітно в інших есеях.

У творі „Атлас. Медитація” ґрунтовно охарактеризовано природність існування України в Європі. Для ілюстрування переконань письменник використовує інтертекст, цитуючи героїв своїх же романів, а саме Станіслава Перфецького, який заявляє про „фантастичний простір” України на європейських теренах. Таке художнє міксування контексту є оригінальним викладом авторської позиції й акцентуванням уваги на головних меседжах обох творів.

Ю. Андрухович – майстер колоритних ілюстрацій аналітичних досліджень і критичних зауважень. У таких своєрідних замальовках він використовує принцип контрасту чи зіставлення певних понять і явищ. Зокрема, у характеристиці „комплексу двох Україн” він застосовує образ Дніпра, що „майже ідеально ділить глобус України на дві півкулі – східну і західну” [2, с. 125]. Площини такого поділу зображені детально, яскраво з точними поясненнями: „Все, що західніше від Дніпра, видається культурно споконвічним, осілим, аграрним і стійким, а все, що східніше – безкоренево-номадичним, колонізованим, пролетарським, спустошеним” [2, с. 125]. Принцип протиставлення є досить різким. Саме в такий спосіб автор демонструє головну сутність українських проблем і проектує на сьогодення обґрунтований висновок: „Прояви цього роздвоєння, у тому числі й конфліктні, становлять сенс українського історичного виклику” [2, с. 125]. Мапу Європи Ю. Андрухович представляє відповідно до власних суджень і переконань, беручи до уваги світовий досвід та історичні передумови: „І все ж особисто мені значно більше сподобалось би гасло „Європа від Лісабона до Луганська!” – звучить не менш по-візіонерськи, але в той же час окреслює

зону європеїзації значно поміркованіше. І щиро кажучи відповідальніше” [2, с. 129].

У зображенні світових процесів щодо України письменник відвертий і впевнений у своїх поглядах. Образно представляючи динаміку на мапі світу, він уміло виокремлює важливі питання, що турбують багатьох: „Отже, сталося. Центрально-Східна Європа зрушила з місця і дрейфує у східному напрямку територією України. При цьому вона не може не наразитися на спротив Сходу, і якщо назвати це війною було б дещо за голосно, то жорстким протистоянням – саме доречно” [2, с. 127]. У цьому випадку Ю. Андрухович обережний у коментуваннях, але, як показав час саме найнепередбачуваніші події, здійснилися.

Есей „Атлас. Медитації” написано в 2005 році, і деякі явища, які на той час були тільки мріями Ю. Андруховича, вже здійснилися: „Насправді я хочу не так багато: щоб українцям дозволили їздити Європою без перешкод... Щоби просто сідали – в автомобілі, потяги або велосипеди – і вирушали в західному напрямку легально і довільно” [2, с. 133–134]. Тож можна говорити пророцтво.

Знаковим у сучасному прочитанні є роздуми про Крим і його корінне населення кримських татар. З розвитком драматичних подій в новітній Україні ця тема є особливо гострою, хоча й презентувалася в книзі „Тут похований Фантомас” ще в 2011 році. Образ татар в есеї „Радощі нашого співіснування” проникливий, наповнений теплом і довірою: „Татари – єдині в Криму, кому можна по-справжньому довіряти... Тільки в татар можна смачно й безпечно поїсти” [4, с. 118].

Отже, беручи до уваги специфіку збірок „Тут похований Фантомас” і „Диявол ховається в сирі”, тобто змінюваність і „перенаголошуваність акцентів” у зв’язку зі швидкою трансформацією знакових подій в Україні, можна сподіватися на продовження пошуку правди, відновлення історії, утвердження національної ідентичності.

2.5. Специфіка відображення пострадянського портрету українців

Недекларована демократичність і відсутність пафосу в есеях Ю. Андруховича багатогранно й колоритно представляють життя українців на помежів'ї століть. Це люди нового часу, але зі старими звичками минулого. „Суспільство трансформується” [2, с. 67], – пише автор і показує ці зміни достовірно, з відчуттям естетики і почуттям гумору. В описах картин світу часто романтичність поєднується з буденністю. У творі „Не буде вже тих часів” пересічну подію висвітлено чуттєво й легко іронічно водночас: „Ось вас уже тільки двоє – ти і твій кум. Ваша остання розмова на роздоріжжі під останню ж таки сигарету – якась уже суцільна психоделіка. Розширення свідомості визначає неосяжність душі й останніх обіймів” [2, с. 66].

Проникливі роздуми автора у поєднанні з прагненнями до європейської інтеграції представляють сатиричну карикатуру на українську владу, яка, маючи коріння в радянській епосі, намагається пристосуватися до нових умов: „Коли ми десять років жили в Україні пострадянській, не без підстав прозваній Кучманістаном, то постійно чули від нашого тодішнього керівництва і передусім від нашого злочинного президента, що „в Європі нас ніхто не чекає”. В такий спосіб вони втокмачували нам, що ми можемо не надто напружуватися – Україна як була, так і залишиться під російською сірою зоною, себто їхньою. І ніяка Європа не допоможе нам її з цієї багнюки витягнути” [2, с. 132].

Об'єктом відтворення пострадянського способу життя українців виступає місто Івано-Франківськ. В образі міста вдало поєднано хронотопні площини – дитинство та юність автора 70–80 рр. ХХ ст. і час початку української незалежності. Саме на межі цих площин помітно вимальовується сатиричний портрет міста. Задіяно такі художні деталі, які найсуттєвіше і найпереконливіше представляють характер міста: „хронічне безробіття”, купа цілодобових закладів з горілкою та наркотою [2, с. 241]. Особливістю

топонічної характеристики є авторське самоосмислення приналежності до пострадянської культури: „Цю обставину, ніде правди діти, довгий час я і розглядав як суттєву перевагу” [2, с. 241].

Ю. Андрухович іронізує з продовження набутків радянських традицій, святкувань та вшанувань. У творі „На захист захисників” (книга „Тут похований Фантомас”) згадується служба в радянському війську, а саме відзначення дати 23 лютого – Дня захисників. Цього дня у військовій частині безпосередньо для солдатів не було концертів. Ознакою свята було привітання командира полку на плацу впереміш із брутальною лайкою. Контрастом до такої картини є зображення пострадянських трансформацій свят: „А тепер от – сучасні піар-технології, радіо, телебачення, преса. І повсюди цей День Захисника Вітчизни, повсюди це намагання слуг режиму розкрутити якомога голосніше ще один нерадянський культ. Бо це ж іще один привід засвітитися своїми „добримися справами” і пограти показними м’язами...” [4, с. 95]. Концентрація уваги Ю. Андруховича на проблемах української армії за часів Януковича показує трагедію сучасного дня. Саме зміни в суспільстві, в міжнародних відносинах, а головне у війні з Росією кардинально змінили сутність армії, захисника держави й врешті ставлення до цих подій громадян.

Відповідно до жанрової специфіки автор активно використовує лексичні новотвори, просторічні слова, сміливі художні означення. Гостра іронічність посилюється доказовими цитуваннями чужої мови, політичні заяви представників влади в сатиричному контексті відверто висміюють.

РОЗДІЛ 3

КРИТИЧНІ СУДЖЕННЯ ПРО МИСТЕЦТВО

У книгах есеїв Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас” і „Диявол ховається в сирі” окремим тематичним пластом є тема мистецтва, зокрема художньої літератури й музики. До обох книг увійшли критичні й аналітичні тексти про літературний процес, історію літератури, життя і творчість письменників. Вони написані з погляду досвідченого, популярного й перспективного автора. Ю. Андрухович добре обізнаний на матеріалі, володіє ситуацією в літературному житті, знайомий із багатьма письменниками, розуміє, як українську літературу сприймають за кордоном.

3.1. Література – чинник духовної самодостатньої українців

Книга „Тут похований Фантомас” відкриває яскраву палітру творчих особистостей – відомих і не дуже відомих авторів. З теплотою написано есеї „Ліжко його українське”, головним героєм якого є львівський поет Назар Гончар. Розповідь про його складну долю та прекрасні поезії щира й правдива. Повідомлення про митця дуже стислі (через можливості жанру), але кожен образ і кожна деталь, пов’язані з ним, емоційні й багатозначні. Виакцентовуючи роль поета-львів’янина в розвитку української мови, Ю. Андрухович вдається до алегоричних символів і вишуканих епітетів: „Назар Гончар був арлекіном Львова і арлекіном мови, української. Із його участю вона робилася геніальною та універсальною, ніби закон усесвітнього мерехтіння” [4, с. 33]. В есеї звертається увага на оригінальність поета-дивака, який своєю харизмою та самобутністю не залишав байдужих навколо себе: „Свої виступи він певний час називав театром ледачої істоти. Читання віршів оберталось у вельми ошадливу на жести і в той же час дуже промовисту пантоніму – так мало було в них слів. І таким вагомим бувало кожне з них” [4, с. 33].

У контексті розповіді про Назра Гончара Ю. Андрухович втілює свої погляди на поезію загалом. Він представляє свою теорію щодо поета як учасника творчого процесу в соціумі і вигадує для кожної категорії влучні назви-характеристики: „Є серед поетів усякі. Віршомази є. Віршорізи. Віршолази. Віршолами. Віршоловів не вистачає. Бо вірші не пишуться – ловляться” [4, с. 32].

Ю. Андрухович застерігає від небезпечного для української духовної культури явища – забуття митців. Він згадує поета з Донеччини Миколу Холодного, твори якого у 80-х роках ХХ ст. не друкувалися у видавництвах, а існували, як і народні пісні, в усних переказах (есеї „Холод”). Про життя поета існує багато різних небилиць, тож і постать його є легендарною. Лише в 90-х роках була змога опублікувати деякі поезії Миколи Холодного. А твір „Щось багато балакаю я...” отримав премію Бу-Ба-Бу в номінації „За найкращий вір року”. Ю. Андрухович розказує, як це відбувалося: „Ми проголосували за нього одностайно, це траплялося вельми рідко. Пан Микола виявився єдиним лауреатом цієї премії за всю історію її 12-річного існування, що його ми так ніколи і не зустріли” [4, с. 62]. Микола Холодний помер за невідомих обставин у 2006 році. За одною версією, це сталося через хворобу, за іншою – його „начебто” вбили через активне протистояння владі. Символічно, що перша самвидавна книжка автора має назву „Крик із могили”. В есеї „Холод” ідеться також про трагічну долю письменника Олесья Ульяненка та його роман „Сталінка”. Ю. Андрухович закликає не забувати письменників, які намагалися догукнутися до кожної людини: „Мені здається, що завдяки нашому згадуванню їм у ці спекотні серпневі дні, можливо, уже не буде так потойбічно й холодно” [4, с. 63]. Символічні й зворушливі зауваження Ю. Андруховича чітко визначають знаковість художньої літератури в житті суспільства.

У книзі „Диявол ховається в сирі” один із трьох розділів „Геопоетика” присвячений художній літературі, а саме, видатним особистостям, які внесли певний внесок у розвиток людства, та знаковим творам світової класики.

Ю. Андрухович висловлює свої судження, керуючись знаннями з історії літератури, вмінням аналізувати той чи інший твір, відчуттям відповідальності перед читачем, умінням знайти у відомому матеріалі найгостріші моменти й показати їх у сучасному світлі.

В есеї „Shevchenko is OK” подається аналіз життєвого шляху Т. Шевченка, його місце в літературному, культурному і політичному баченні. Переповідаючи відомі й маловідомі факти з біографії видатної особистості, автор висловлює власне бачення, прояснює деякі питання українського націєтворення.

До знакових фактів життя Т. Шевченка (шукання краю світу в дитинстві, вилуплення з кріпацтва, подорож із паном у Вільно, навчання в Академії мистецтв, солдатчина, поховання й перепоховання) міфічні версії, що набули поширення в народі. Ю. Андрухович не розмежовує чемні й не зовсім чемні вимисли та домисли. Він ставить їх в один ряд, тим часом виакцентовуючи велич людини, про яку переказують так багато незвичайних речей. На основі інтертексту есеїст творить свій текст – своєрідний авторський коментар: „Крім того, він любить співати – і всі плачуть, коли він співає. Крім того, він любить змішувати горілку з чаєм. Крім того, він легкий у спілкуванні, говорить багато й цікаво, знає цілу купу смішних історій, курить сигари (справжні, кубинські). Крім того, він упертий, непередбачуваний, від нього інколи струменіє моторозна енергія скандалу й непослуху” [2, с. 144].

Поєднання благородного та бруталного як явища непересічності має постмодерністський характер художнього викладу. Автор есею сміливий у судженнях, описах, акцентах. Він не претендує на анонімність форм, відверто посилається на чийсь висловлювання (спогади сучасниці Т. Шевченка, зауваження рок-музиканта тощо).

Ю. Андрухович ввів у поле зору окремі аспекти життя і діяльності Т. Шевченка, а саме: „Харизма”, „Культ” („Шевченко комуністичний”, „Шевченко націоналістичний”, „Шевченко християнський”, „Шевченко

атеїстичний”, „Шевченко дисидентський”, „Шевченко анархічний”), „Поляки”, „Слава світу”.

На матеріалі про видатну особистість автор не припиняє вражати й дивувати читача, залучати його до активного діалогу, провокуючи на непередбачувану реакцію. У зображенні постаті Т. Шевченка помітно авторське захоплення, піднесення неперічної особистості й геніального митця до вершин світової слави з акцентуацією його новітності й сучасності, а не нафталінової стереотипності.

У багатьох есеях Ю. Андрухович висловлює своє враження від творів, які залишили помітний слід у світі і в його особистому сприйнятті. Він знаходить нові кути зору на аналіз цих творів, його критичні зауваження не втрачають епатажності, притаманні авторському стилю.

В есеї „Понад словами, понад мовчанням” ідеться про творчість Ігоря Калинця. Свіжість інтерпретації художнього світу цього письменника полягає в особистих враженнях і спостереженнях Ю. Андруховича. Головний меседж есею – висловлення вдячності й захоплення „улюбленим поетом”. Тут відсутня пафосна пригладженість і немає дифірамбів. Реальність життя, в якому представлено постать Ігоря Калинця, відбиває всіма світлими й темними інтонаціями: „Добре, що він незгідний і непродажний. Добре, що в цьому похамленому світі є здатність протистояння і вона втілюється в рядки, ритми, жести, в сліпий друк самвидавних зошитів, у перевидання й переклади іншими (щасливішими?) мовами” [2, с. 161]. Есеїстичний аналіз творчості Ігоря Калинця відкриває невідому сторінку в історії української літератури. Ю. Андрухович зробив це вишукано, елегантно, вдумливо та інтригуюче.

Есей „Рятування в житах” відкриває свіжий ракурс бачення світового бестселера „The Catcher in the Rye” Дж. Д. Селінджера. Провокативність погляду Ю. Андруховича полягає вже в критиці перекладу твору – „Над прірвою в житі”: „Хай там як, спотворення таки напрошувалося само собою, друге „т” так і пхалося у хрестоматійне роберто-берснівське „жито”, яке

відтак мало стати життям... Можливо, саме тут варто скористатися й деякими питомо українськими мовними перевагами: у нас, як відомо, й „жито” і „життя” одного кореня й одного роду, тож можуть видатися й синонімами” [2, с. 164].

Ще один несподіваний аспект аналізу твору – захоплення романом типового убивці Голдена Колфілда, який купив собі книгу в книгарні перед скоєнням страшного злочину. Роман „The Catcher in the Rye” умовно представлено як доказ у розслідуванні та зізнанням убивці. Доказом цьому є кінофікована ілюстрація, що увиразнює головний задум твору: „Коли за кілька хвилин прибуває поліція, вбивця сумирно сидить на тротуарі, тримаючи в руках розгорнуту книгу. Можливо, як виправдання. Можливо, як звинувачення” [2, с. 167]. Улюблений художній прийом Ю. Андруховича – контраст. Він завжди доречний, бо виділяє найважливіші аспекти в контексті есеїстичних роздумів.

Предметом постмодерністських суджень є поетична творчість як явище неосмислене у повній мірі жодним знавцем літератури, як таємниця самого життя. В есеї „Трохи далі, ніж дозволяє мова” Ю. Андрухович представляє свої етапи поетичної творчості: початок („Поезія стала для мене закритим від усіх іншим притулком, де й відбувалося це таємне життя” [2, с. 169]); публічне представлення віршів („Голос не хотів мене слухатися, він тремтів, а долоні пітніли. Так було втрачено цноту” [2, с. 170]); створення „Бу-Ба-Бу”, що внесло в поезію нову форму представлення – своєрідні декламаторсько-музично-пісенні перформанси („Це називалося ставитися до мови як до найдосконалішого інструменту. Й водночас бути самому найдосконалішим інструментом мови” [2, с. 172]).

У розкритті сутності поезії Ю. Андрухович використовує прийом заперечення уже ствердженого й прийнятого усіма факту чи визначення. Це вносить нові, сміливі інтонації у сприйняття відомого явища, зокрема поезію як феномен літературної творчості: „Я не знав, що поезія – це так легко. Що її мова може бути настільки бідною – і чим бідніша, тим краще” [2, с. 173].

Свої судження автор пояснює ілюстративно й переконливо: „Поезія – це жестикуляція, розмахування руками, знизування плечима й підсилення мови. Поезія є наслідком недостатності мови, її скінченності й обмеженості, поезія є засобом піти трохи далі, ніж нас потрапить запровадити мова” [2, с. 173]. У відкрито протесаному аналізі поезії відчуваються трепетні авторські переживання, чесність і відвертість. В есеї „О умляут” Ю. Андрухович цей аспект передано ще чіткіше й піднесеніше: „Поезія, одного разу закинута и себе вкимось із поетів у цей світ, нікуди вже звідти не зникає. Просто ми не завжди здатні розпізнати, позаяк одного разу вимовлена, вона перестає бути лише словами, здійснюючи себе в речах, жестах, ситуаціях і так званих випадковостях” [2, с. 181].

Своєрідний погляд на творчість Л. Костенко представлений в есеї „Абсолютний слух”. Автор виносить на перший план провокативність поезії в несприятливих для неї умовах. Цей аспект звучить урочисто. Зокрема йдеться про вірш „Добрий ранок моя самотності” „майже забороненої поетки Ліни Костенко” [2, с. 184]. Вислів „майже заборонений” повно відображає сутність радянської політики щодо сміливої творчості загалом: „Вірш називався іменем майже забороненого (принаймні для згадування в українській радянській поезії) художника – „Ван-Гог”... То був один з моїх улюблених віршів, опублікований у майже забороненому закордонному календарі” [2, с. 184]. Ю. Андрухович чітко висловлює авторську позицію, акцентуючи увагу на духовній єдності цілого покоління його ровесників із „майже забороненими” явищами, що змінили світ: „Ми всі були спільниками у наших самотностях-самотностях – цілі юрми безпритульних, романтичних, богемних, голодних і проклятих акторів життя” [2, с. 184].

Історію української радянської літератури Ю. Андрухович критикує з позиції вільного митця й вільного громадянина: „Це історія несвободи й цензурних утисків. А отже ще й великою (і то завеликою) мірою історія пристосуванства, боягузтва, зрадництва та колаборації. А також не надто героїчна історія побутових доносів, анонімних сигналів, парткомівського

стукацтва й тихого алкоголізму” [2, с. 185]. У перелічувальній характеристиці, притаманній стилю Ю. Андруховича, відчувається гострота й викривальність.

Роль книги у житті людини – це одна з провідних тем есеїв розділу „Геопоетика”. Ю. Андрухович вдумливо й аргументовано доводить думку про те, що література має потенціал виховання мас, особливо у пізнанні критичних доленосних чинників у долі держави. Це стосується усіх народів, зокрема й українців.

Роздуми Ю. Андруховича настільки співзвучні з часом, що інколи набувають сили пророцтва. В есеї „Присмак каменю” (2004 р.) гостро піднімається питання повністю не осмислених сторінок української історії, насамперед трагічних подій, які відгукуються і в сучасному світі: „Про Волинь 1943-го поговорили тільки для годиться – не було куди подітися від річниці, на щастя, вже проминулої... Ми досі не спромоглися видати в себе книжку... безжального польського репортера, Павла Смоленського, з його принизливою правдою про акцію „Вісла”... За найвищим рахунком, відсутність у нас таких літературних документів якнайвиразніше свідчить про рівень громадянської несвободи і загальмованості” [2, с. 194]. Ідея цих слів підтверджується на сучасному етапі творення новітньої історії України і як ніколи мають привертають до себе увагу актуальністю.

Отож, у збірці есеїв представлено широку тематику, що стосується духовного розвитку українців, їхньої мови, літератури, культури. Основною ідеєю цих творів є переконання в приналежності України до Європи. Постмодерністське бачення проблем має оригінальний художньо-стильовий виклад, що базується на іронії та сарказмі, інтертекстуальності, ретроспективі, багатоплановому часопросторовому зображенні навколишнього світу, свіжих мовних конструкціях.

Авторська позиція творів смілива, відверта, провокативна й часом пророча. Він керується власним письменницьким досвідом, враженнями від подорожей Європою, спілкуванням з митцями, спогадами про дитячі та

юнацькі роки, міркуваннями про приналежність до групи „Бу-Ба-Бу” та дружбу й спільну творчість з українськими та зарубіжними авторами.

3.2. Музика – вимір української душі

Ю. Андрухович дуже тонко знається на музиці. Його поезії стають піснями. Його друзі – кращі музиканти. Про все це багато говориться в есеях. Твори Ю. Андруховича достойно представляють українську музику (зокрема її становлення й розвиток) характеризують виконавців, пісні, музичні фестивалі тощо.

В есеї „Бенкетні канти злих часів” („Тут похований Фантомас”) розкривається образ відомого українського виконавця Тараса Компанійченка та його гурта „Хорея козацька”. Автор щирий у коментарях. „Я дуже люблю й ціную усе, що робить Тарас Компаніченко”, – пише він [4, с. 17]. Про старовинні пісні, які відроджує співак і композитор, говориться стисло, але переконливо. Велике враження на автора справила пісня „Пийте, браття, попейте”. Дається її чуттєва характеристика: „Вона начебто весела і святкова, до чарки й застілля, а чомусь увесь час такий щем усередині і в горлі клубок” [4, с. 17].

Наповненими і цікавими є роздуми про сучасну українську музику – якісну, оригінальну і перспективну. У творі „Школа звуків” високо оцінено міжнародний пісенний фестиваль на „АртПоле”, який проходить на Закарпатті. Єднання модерної музики різних країн (українських гуртів „Karbido” і ДахаБраха”, білоруського „Port-Mone” та багатьох інших) надзвичайно захопливе. „Усі без винятку закордонні виконавці, ... зі сльозами на очах просяться, щоб їх запросили знову – сюди й тільки сюди”, – пише Ю. Андрухович [4, с. 82].

Ю. Андрухович високо цінує якісну європейську та американську музику, добре знається на її історії, особливостях популярності. У своїй есеїстиці він популяризує кращі зразки такої музичної творчості, знайомить з

виконавцями, музичними напрямками. Зокрема, твір „Із Різдом Давидовим” присвячений творчості британського рок-музиканта Девіда Бові, із творчістю якого пов’язні студентські роки письменника, його зростання як особистості.

Різкій критиці піддано в есеях російську попсу й бандитський шансон. Автор у розпачі, що Україну заповонила ця низькопробна, „хрипка” й „прокурена” музика, яка напористо лине на вулицях, у громадському транспорті, особливо настирна в таксі. Музичні уподобання людей – це рівень культури соціуму. Ю. Андрухович підкреслює, що це й обличчя держави і суть політики. У цьому винні самі люди. Авторські зауваження сміливі та викривальні „І хіба ми всі могли б опинитись у такій глибокій дупі? Із такою музикою, із такою владою, із таким президентом? Хіба наш народ не обрав собі все це сам, на свій смак? Усе ж так прозоро: яку музику слухає більшість населення країни, такого й президента на свою голову собі обирає” („За ґратами”) [4, с. 76]. Есей написано у 2011 році. Спостереження письменника стосувалися колишньої влади й зокрема президента-втікача. Але в українському суспільстві „попса” продовжує жити й помилки електорату повторюються. Отже, твори Ю. Андруховича – актуальні.

РОЗДІЛ 4

СПЕЦИФІКА ЗМАЛЮВАННЯ СВІТУ В ЕСЕЯХ Ю. АНДРУХОВИЧА

Для відображення знакових ідейних понять, зокрема прагнення до розвитку європейських цінностей, підняття престижності українського мистецтва та культури, підняття престижності мови Ю. Андрухович активізує весь потенціал художніх механізмів. Багато уваги він звертає на місце розгортання подій, що важливо для формування уяви читача. Робота автора зі всіма складовими твору, мовою, інтонаціями насичена, динамічна, потужна.

4.1. Топос і пам'ятні місця в ньому

У художньому відображенні світу важлива роль відведена довкіллю, а саме ландшафту з певними деталями й знаками. У них зафіксовано думки й прагнення наратора, втілено спогади і враження про події та людей. Змальований простір завжди привабливий динамічними вкрапленнями, тобто пам'ятними місцями. Якщо Ю. Андрухович пише про певне місце, то він представляє його широко, наповнюючи подробицями, вагомими образами, які, взаємодіючи, презентують світ.

В есеях Ю. Андруховича зображено багато міст України. Найбільше уваги зосереджено на образах Івано-Франківська, де народився автор, Львова, де пройшла його юність, Києва, де важливі особисті події життя наклалися на події державні. У своєрідних ракурсах змальовано Крим. Мають своє місце в есеях образи міст інших країн.

Образи міст у художньому баченні автора мають і просторовий, і часовий виміри. Естетичну наповненість хронотопу забезпечують різні художні механізми. Насамперед, це художні деталі. Функціонально вони увиразнюють картину світу, заповнюють її барвами, звуками, рухами.

Динамічну панораму Львова у творі „Мала інтимна урбаністика” („Диявол ховається в сирі”) складають „невимовно старезний поїзд із гір”, „Галичина за вікнами”, „трамваї”, „бруківка”, „псевдоготична Ельжбета”, „ряд імпазантно-занедбаних кам’яниць на Городоцькій”, „бузкові зарості”, „пляшка чорнила на Високому Замку”, „панорама старих дахів і мурів”, „музика „Джетро Тал” [2, с. 12]. Образи топосу (зовнішня площина) набувають ідейного звучання, переходячи у форму внутрішніх переживань (внутрішня площина): „Європа! культура! свобода! кайф!” [2, с. 12]. Емоційне навантаження посилено завдяки художньому синтаксису (односкладні речення, оклична інтонація, мовні повтори).

Для загострення враження від візуального й чуттєвого сприйняття міста Ю. Андрухович використовує форму контрасту – уявний і справжній Львів: „Уявне місто Львів лежало на мальовничих зелених пагорбах, цілком зберігаючи архітектоніку й архітектуру міста ще, либонь, середньовічного. З прочинених вікон там нон-стоп лунала клавесинна музика чи принаймні добрий симфо-рок, а дівчата з довгим волоссям і вінками на головах чекали на мене в траві поблизу фонтанів...” [2, с. 13]. Внутрішній часопростір (уявне місто) передає сподівання і почуття ліричного героя, розширює уяву читача, має сильний енергетичний заряд. Інший Львів – реальний – відкриває нові риси міста і також представляє яскраву зорово-чуттєву картину: „Справжній Львів відсотків на дев’яносто з чимось складався з жахливих передмість і новобудов. Нагромадження промислових територій, хаос фабрично-станційних закамарків, одноманітна житлова забудова сімдесятих і пізніших років, залізобетон, панелі, сморід і скрегіт зубовний” [2, с. 13–14].

Застосовуючи художні деталі, письменник вдало протиставив знакові явища, створив картате полотно контрастів: „кожен там знав напам’ять вірші Антонича, мандрівні менестрелі щовечора давали концерти просто неба” [2, с. 13]; – „із відчинених вікон якщо й долинала якась музика, то тільки радянська естрада..., студенти університету всім своїм виглядом, рівнем спілкування і побутом нагадувала радше вихованців якогось імбецильного

петей” [2, с. 14]. Принцип паралельного протиставлення забезпечує тут ідейно-смісловий підтекст – місто потрібно берегти як власний духовний собор. Музика – один із поширених художніх образів у есеях Ю. Андруховича. У творі „ФМ і fm” („Тут поховний Фантомас”) саме мелодії з радіо у маршрутці з Франківська до Львова є визначальною в моделюванні соціуму. Ключовий образ тут – шансон „Міші Стасова”, якого „водії часом підкручують так, що від нього навушники не рятують” [4, с. 65].

В есеї „Мала інтимна урбаністика” образ Києва зітканий із портрету соціуму – різного за зовнішньою і внутрішньою характеристикою. Акцентовано увагу на хаотичності мегаполісу, в якому губиться щось найважливіше в людському житті. Київську людність визначено як „гігантську хаотичну збиранину чужих і непотрібних одне одному людей” [2, с. 16]. Саме соціум, окремі персоналії є головними образами Києва. Для художнього створення урбаністичного простору мегаполісу Ю. Андрухович використовує оригінальне порівняння. За формою це літота, що применшує сутність образу, а змістом – сукупність деталей, яка розширює рамки простору, задіює уся його складові: „Для мене Київ – це острівці в океані, малесенька копта людей, які туту живуть, розкидані по редакціях, студіях, помешканнях, кав’ярнях – ті, що вже впродовж років або й десятиліть непомітно для інших протистоять київській механічності й залишаються живими людьми” [2, с. 16]. Порівняння „Київ – це насправді з десяток мініатюрних фортець” [2, с. 16] підтверджує задум автора показати вразливість і велич міста. Головним урбаністичним образом у цій картині є метрополітен, який єдиний може подолати „шалені відстані”, „рух від однієї криївки до іншої” [2, с. 16].

Зважаючи на всі деталі описаного топосу, виводячи на перший план характер суспільства, як найсуттєвішої риси міста, Ю. Андрухович чесно висловлює свою позицію, що притаманно для есеїстики. Він зіставляє дві площини – образ Львова і образ Києва, увиразнює те, що, як правило, можна приховати в урбаністичних описах: „Львів усе пробачає. Бо в родині всяке

трапляється... А що Київ? Байдужість? Ніхто нікого не хоче знати? Внутрішнє шамотання маленьких середовищ усередині їхніх мініатюрних фортець?" [2, с. 20]. Глибоке аналітичне мислення автора, його тонка спостережливість і чуття мовних механізмів стали запорукою створення нових образів Львова і Києва.

Назва есею „Мала інтимна урбаністика” розкриває сутність задуму – зізнатись у потаємному, винести на показ переживання та світосприйняття. Перенесення часопростору двох важливих для українців міст у художній вимір розкриває справжню сутність, спонукає до роздумів.

Одним із головних образів есеїв у книгах „Тут похований Фантомас” і „Диявол ховається в сирі” є Центрально-Східна Європа, її територія, кордони з іншими державами, міста. Автор дає їй багато визначень – географічних, історичних, поетичних. Наприклад: „Простір, в якому відчуття кривди донині є категорією фізичною на кшталт атмосферного тиску і може бути виміряне в якихось, досі не запроваджених одиницях” („Атлас. Медитації”) [2, с. 119].

Як правило, у констатації фактів, певних досліджень автор висловлює свої враження, захоплення чи переживання, а ключовим є словосполучення „Моя Центрально-Східна Європа”. Автор відверто декларує свою симпатію до древньої частини світу. Аналізуючи картографію Європи, він зазначив: „Пломеней для свого поділу потребував лише однієї координати. Він записав, що Сарматій є дві – європейська та азійська, і межею між ними є Дон. Себто, все, що західніше від нього – це європейська Сарматія, а що східніше – азійська. Птолемею наче передчував, наскільки мені знадобиться його вчення: західніше від Дону може бути лише Україна” [2, с. 123]. Свою позицію Ю. Андрухович завжди супроводжує доказами з історіографії, географії, літератури.

Ю. Андрухович не залишає без уваги маленькі містечка та зовсім забуті села, особливо якщо вони відіграють певну роль у розвитку України. В есеї „Школа звуків” („Тут похований Фантомас”) розповідається про село Хмелеву на Івано-Франківщині, у якому проводиться музичний фестиваль „Kardibo”.

Ландшафт села дуже мальовничий, але село зовсім занедбане владою. Краса природи й неперспективність інфраструктури у контрасті один до одного наповну виражають свої якості. Нове життя цьому краю дав фестиваль. Це те місце, куди з'їжджаються креативні, вільні душею люди. „Вони проберуться у найвіддаленіший бездоріжний куточок, аби хоч трохи пожити своїм щасливим гіпівським життям” [4, с. 82]

В урбаністичних пейзажах часто відтворюються найсуттєвіші ознаки того чи іншого топосу в залежності від контексту. Найчастіше письменник концентрує увагу на конкретних об'єктах, вигідно розміщує їх у планах бачення. Такі описи цікаві в постмодерністському інтерпретуванні.

Іронічно викривальним є зображення пострадянського нашарування на образах старих українських міст. Зокрема, у розповідях про своє рідне місто Івано-Франківськ Ю. Андрухович добирає влучні карикатурні штрихи, наповнює думку колоритом радянського часу. Це дає змогу поєднати два різні світи, показати їх у контрасті: „Дільниця, в якій ми живемо, для пізньорадянської урбаністики, така собі хвороботворча пухлина на тілі міста, певно, ще за соціалістичною інерцією задумана циніками-архітекторами як місто Сонця” [2, с. 241]. Сарказм і навіть гротеск в описі міста достовірно передає непривабливість довколишнього світу та гірку сутність втручання руйнівної культури в культуру вічну й духовну. Таке художнє бачення навколишнього світу розвиває уяву, збагачує духовно й емоційно.

4.2. Художня ретроспектива як спосіб розкриття сучасності

Постмодерністська картина світу, створена Ю. Андруховичем, широко охоплює усі сторони життя. Особливо це вдалося за рахунок художнього проникнення в час, тобто створення ретрочасу – картин радянського періоду та початку дев'яностих років.

Ю. Андрухович часто порушує проблему української політики. Оригінальним способом показати всю сутність державників, особливо

В. Януковича, є художня ретроспектива. Письменник вільно занурюється з в радянське ретро, іронізуючи, критикуючи, дошкуляючи в'їдливым сміхом. Творячи портрет невдахи-президента, він вдається до улюбленого прийому – контрасту. Тож, у реконструкції радянського минулого риси головного персонажа смішні, навіть карикатурні. Особливо це помітно в зіставленні з чеським політиком: „У дитинстві Владімір відвідував приватні уроки живопису, цікавився театром. Віктор, як і всі радянські хлопчики, мріяв стати космонавтом або начальником” [4, с. 134]. Тему інтелекту і влади Ю. Андрухович розвиває детально, ілюструючи свої роздуми фактами з біографії двох політиків. Ретроспектива різних часових вимірів (далекого і близького) підтверджує головну думку твору: „В колинх скінхедів я вірю, а в колишніх гопників – ні” [4, с. 136].

В есеї „Роман з універсумом” ретроспектива вдумлива й емоційна. У динамічному просторі радянського побутування звернено увагу на художні деталі, з акцентуацією в них запахів парфюмерної індустрії: „Туалетне мило „Кармен” з помірно декольтованою іспано-циганкою на обгортці, й одеколон „Шипр” з неможливим запахом, і лосьйон „Огірковий”, і засіб від комарів з несвідомо позиченою в поетів-декадентів назвою „Вечір” [2, с. 27]. Своєрідне „слайдування” ретропростору створює іронічно-настальгічний відтінок дійсності. Заглиблюючись у колоритний простір минулого, письменник активно використовує гумор і сатиру, яскраві емоційно-виражальні засоби, а саме: окличні й запитальні речення, російськомовні вислови без перекладу, насичені ряди однорідних понять, зумисне поєднання різних стилів мовлення (художнього, розмовного, офіційно-ділового, публіцистичного): „...щокрок траплялися цілі розсип етикетної глици: мило „Хвойное”, „Хвойный” екстракт для ванни, зубна паста „Хвойная”, вона є „Десная” [2, с. 27].

Оригінальним рішенням в есеї є інтертекст – натяк-посилання на російського письменника: „Залишаючися коло зубних паст, додаю, що саме в ті роки вони остаточно витіснили з побуту в небуття архаїчні зубні порошки,

обов'язкову гігієнічну прикмету часів культу особи (див. дитячі вірші Корися Чуковського як непідробне свідчення ще тієї естетики)" [2, с. 27].

Відтворення побуту в ретрочасі також ідейно-іронічне та змістовно-пізнавальне. Розповідаючи про своє дитинство та юність, подає об'ємні картини 60–70-х років минулого століття. В окремих зображеннях певних предметів (репродукторів, магнітофонів, телевізорів тощо) та в розлогіх інтер'єрах показано своєрідні кінофіковані кадри з іронічним підтекстом. Ретроспектива телебачення наповнена чіткими візуальними штрихами й важливими для змісту описами процесів та явищ: „Пам'ятаю, як старанно добиралося для них особливо почесне місце в інтер'єрі, як удень вони дбайливо накривалося спеціальною скатертиною від пилу і мух, ... на межі смеркання й пільми вони під'єднувались до джерел, оживали непередавано монотонним гудінням трансформатора, а вже відтак засвічувалися своїм блакитним вогником після нестерпно довгого кількахвилинного нагрівання" [2, с. 29].

В ідейному змісті есею „Роман з універсумом" автор виокремлює проблему впливу „старшого російського брата" на українців. Для цього на тлі радянської повсякденності створюється уявна завіса московської пропаганди. Акцентується увага на знакових телевізійних програмах, які формували свідомість зразкового громадянина. У контексті твору перелік засобів пропаганди подано в іронічній манері, з дошкульним глумом: „Життя завмирало, будь-які жести ставали недоречними перед лицем Останніх Новин із Москви, або Балетної Вистави з Москви, або Кінокартини з Москви... це був сеанс добробуту, помноженого н певність, і тільки атомна бомба (американська? китайська?) могла похитнути цей стійкий позитивний світ" [2, с. 29]. Штучне створення власних назв, наскрізне повторення слова „Москва", протиставлення радянській затишно-домашній сутності глобальної капіталістичної загрози мають сатиричний характер. Це ілюструє вміння письменника створювати підтекст, який прочитується між деталей, символів, образних конструкцій.

В есеї Ю. Андрухович широко охоплює радянський часопростір, фіксує в ньому подробиці, а саме: одяг, модні стилі, музику, засоби гігієни, побутові прилади, видання періодики, святкування визначних державних подій і подій особистого життя тощо. Важливим в ідейному спрямуванні твору є аналітичне коментування представленої картини минулої дійсності. Тут автор вільно іронізує, засмучується, захоплюється, робить філософські висновки: „Є в усьому цьому щось питомо слов'янське, дурнувате і лагідне. Тож реставратори імперії добре знають, що роблять, раз по раз нагадуючи про солов'їну слов'янську душу” [2, с. 35]. Ю. Андрухович вміє не тільки викрити негаразди системи, а й посміятися над собою, а також попередити й застерегти від ймовірних нових нещастів українців.

У площині ретроспективи творів Ю. Андруховича часто використовуються спогади дитинства. Контекстуально це враження самого автора, дитячі роки якого минули в м. Івано-Франківську, „задовго перед тим ще Станіслава” [2, с. 100]. У багатогранному часопросторовому відрізьку вдало переплетено бачення вільного європейського і закритого „залізною завісою” радянського минулого.

В есеї „Фантазія на тему прозорості” чітко представлено знакову художню деталь – потяг, який колись курсував з польського Гданська до болгарської Варни, прокладаючи шлях через Івано-Франківськ, не зупиняючись в ньому. Зображення потяга, а саме іноземних пасажирів у вагонах, символізує сутність радянської індивідуалізованості на тлі міждержавних стосунків: „Ці поляки були транзитні, вони не мали права виходити на перон, отже дивилися на нас з-поза вагонних вікон... Їхні родинні перекази ... стверджували, що країна колись була їхньою, отже, вони пердусім шукали поглядами якихось слідів” [2, с. 101]. Автор ставить акценти на втрачених зв'язках із Польщею, розмежування спільної культури. Сміслові навантаження мають також інші деталі – кіоски преси та „пеенерівські” газети, що деякий час продавалися в Івано-Франківську. Образ

потяга є наскрізним у творі. Він символізує культурний зв'язок Польщі й України.

Творчій манері Ю. Андруховича притаманно узагальнювати смисли на спогадах дитинства. У дитячі роки він відвідував Прагу. Зафіксовані в пам'яті картини невідомого світу сформували уявне бачення світу ідеального, що стало одним із засобів змалювання дійсності в есеях. У часопросторі європейської столиці кінця 60-х рр. XX ст. відображено знакові образи, з якими формується свідомість дитини: „апогеєй Празької весни, пульсування свободи, безліч вільної молоді на вулицях і площах” [2, с. 114]. Уявне бачення ідеального середовища відтворює істинне становище людини в ізольованому просторі радянсько-імперської держави: „Мені хотілося мати таке ж довге волосся і поводитися так само незалежно” [2, с. 114]. Сатира у таких зображеннях межує з ліризмом, тому що відтворює почуття самого автора.

Художня ретроспектива в есеях Ю. Андруховича є засобом створення руху часу, поєднання різних часових площин в єдину ідею. Так, спогади про минуле накладаються на сучасний стан речей, показують особистість у розвитку, в її формуванні і становленні. Знакові явища в житті українців увиразненні за рахунок проекції на прожиті часи, що пояснює їхні особливі риси. В есеї „Понад словами, понад мовчанням”, в якому розкривається постать письменника Ігоря Калинця, заглиблення в ретроспективу повністю ілюструє таке явище як самвидав, що було розповсюджене в радянський час: „Так, це була ще перексероксна епоха, і навіть приватні друкарські машинки мали перебувати на особливому обліку в особливих місця” [2, с. 160]. Засіб іронії та натяків створюють ретроатмосферу, в якій певний ностальгічний настрій переходить у стан драматичний. Усе це збуджує уяву читача, характеризує проміжок життя.

Часопростір одного смислового бачення інколи має кілька нашарувань. Автор натякає на кілька прожитих життів, з яких черпає спогади: „Моя пам'ять підказує мені, що одного ранку я прокинувся в жахливо холодній,

заповненій бляклою листопадовою сірістю кімнаті. Це трапилось в котромусь з попередніх життів – тому, де я був студентом і жив по всіляких гуртожитках” [2, с. 183]. У такий спосіб яскравіше вимальовуються умови формування й становлення людини, концентрування уваги на відправних точках життя. Усі плани бачення в такій ретроспективі автобіографічні, і тому вони відверті, вдумливі і правдиві.

ВИСНОВКИ

Жанрові особливості есеїв, а саме, образність, афористичність, метафоричність, нові поетичні образи, розмовна інтонація та емоційна лексика привертають увагу багатьох прозаїків, поетів, журналістів та істориків. У цих творах можна добре розпізнати особистість автора, дізнатися про його життєвий досвід, світогляд, ідеали та переконання. Форма есею, його ідейне спрямування існують в літературі здавна. В українській літературі цей жанр набув великої популярності, особливо на сучасному етапі, тому що швидко реагує на кардинальні суспільно-політичні перетворення.

Українські науковці багато уваги надають вивченню есеїстики, її національних особливостей. Р. Гром'як вказував, що есеї мають філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний чи суто белетристичний характер. До специфіки жанру він відносить також образність, афористичність, використання свіжих метафор, нових поетичних образів, свідому настанову на розмовну інтонацію та лексику.

М. Балаклицький розглядає підвиди есе: есе-рецензія (думка зацікавленого читача), есе-художня зарисовка (лірична мініатюра), есе-замітка, есе-щоденниковий запис, есе-лист. Н. Чаура звернула увагу на концепцію особистості митця, яка впливає на ідейно-змістову завантаженість твору. Сучасна українська есеїстика має свої особливості. Вона розкриває гострі питання національної самоідентифікації, осмислення історичного досвіду в проекції на реалії сучасності.

Розглянуто дискурс навколо особливостей вираження художньої дійсності, тематику та проблематику есеїстики Ю. Андруховича. Дослідники творчості письменника звертають увагу на постмодерністський характер есеїв. Т. Гундорова відзначає таку особливість, як загострення конфлікту героя з близьким оточенням. Вказано на те, що літературознавці та

літературні критики охоче обговорюють новий вияв сучасної постмодерністської літератури, запропонований Ю. Андруховичем та іншими письменниками, а саме епатажні шоу-дійства. У дискурсі навколо есеїстики Ю. Андруховича проаналізовано механізми художнього мислення автора, специфіку його стилю, підхід до розкриття проблем, багатоплановість тематики. К. Баліна вивчила специфіку автоінтертекстуальності. С. Шебеліст охарактеризував широке проблемно-тематичне поле есеїв. Н. Чаура проаналізувала специфіку художніх деталей і засоби комічного. Проаналізовано думку літературних критиків щодо книги Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас”. Звернено увагу на актуальність творів у сучасному суспільно-політичному житті України, не дивлячись, що написані вони до знакових історичних подій (Революції Гідності, російсько-української війни).

Охарактеризовано тематичну та художньо-стильову різноплановість есеїв, що увійшли до збірки Ю. Андруховича „Тут похований Фантомас”. Проблеми мовно-національної ідентифікації письменник представив у протиріччі з російською, що є актуальним і викликає різні емоції, дискусії, судження. В акцентуванні художнього конфлікту „батьківщина–чужина” виявив механізм сумніву, тобто довів, що істина виявляється через непросте прийняття рішення та вибір пріоритетів. Серед авторських художніх прийомів Ю. Андруховича виявлено опозиційність певних явищ, якостей і відчуттів, аналітичні роздуми, критичні коментарі, антитеза, контраст. Тему місця України між Європою та Росією в контексті державної незалежності Ю. Андрухович виклав на основі поєднання сумнівів та аргументів, послідовного обґрунтування точки зору й декларативного висновку. Специфіка відображення українського менталітету постіндустріальної епохи авто виявив у недеklarованій демократичності та відсутності пафосу.

В ідейно-тематичному просторі есеїв Ю. Андруховича помітне місце посідає трактування літературного процесу. Постать Шевченка подано в постмодерністському інтерпретуванні. Постмодерністське бачення сутності

художньої літератури подано під новими кутами зору. Критичні зауваження, притаманні авторському стилю, не втрачають епатажності. У манері вишуканості, елегантності та інтриги письменник розкрив деякі думки про творчість М. Холодного, С. Жадана та інших письменників, а також обміркував сутність поезії та роль книги в житті загалом.

Указано на те, що всі тематичні пласти (культура, література, музика, а також трудова еміграція) пов'язані з політикою. Тематика книги „Тут похований Фантомас” аналізується у зіставленні з книгою „Диявол ховається в сирі”, оскільки в них художньо-стильові та ідейні підходи автора багато в чому збігаються.

Виявлено такі художні плани: зображення топосу, застосування ретроспективи, інтертекстуальність. У художньому топосі помітне місце займає змалювання трьох міст – Івано-Франківська, Львова і Києва. Ці міста відіграли важливу роль у житті самого автора і всього українського суспільства. Для загострення враження від візуального й чуттєвого сприйняття міст Ю. Андрухович використовує форму контрасту, для емоційного навантаження активізує механізми художнього синтаксису, для увиразнення знакових явищ уводить художні деталі. Одним із важливих засобів відтворення дійсності в есеях Ю. Андруховича є художня ретроспектива. Вона вдумлива й емоційна. За рахунок своєрідного „слайдування” ретропростору створюється іронічно-настальгічний відтінок дійсності. Відтворення побуту в ретрочасі має ідейно-іронічний і змістовно-пізнавальний характер. В есеях використано різні емоційно-виражальні засоби: окличні й запитальні речення, русизми, насичені ряди однорідних понять, поєднання різних стилів мовлення (художнього, розмовного, офіційно-ділового, публіцистичного). В есеях Ю. Андрухович широко охоплює радянський і пострадянський часопростір. Для його зображення використовує іронію, сатиру, гротеск. Творам Ю. Андруховича притаманно узагальнення смислів на спогадах дитинства. При цьому сатира поєднується з ліризмом. Проаналізовано концептуальність авторського мислення.

Зазначено, що головною у творах Ю. Андруховича є концепція „Європа-Україна”. Уся увага письменника зосереджена на європейських цінностях, пріоритетах існування з Європою, а не з Росією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акіншина І. Жанрово-стильові особливості художньо-бібліографічної прози 80–90-х років ХХ ст. : дисертація на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Луганськ, 2005. 195 с.
2. Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі : вибрані спроби 1999–2005 років. Київ : Критика, 2007. 320 с.
3. Юрій Андрухович представив нову збірку есеїв „Тут похований Фантомас”. День. 11 лютого 2015. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/news/110215-yuriy-andruhovych-prezentuvav-novu-zbirku-eseyiv-tut-pohovanyy-fantomas>
4. Андрухович Ю. Тут похований Фантомас. Брустурів : Дискурсус, 2015. 240 с.
5. Андрухович Ю. Я завжди намагаюся мати надію, бо для мене це категорія важливіша, ніж віра. Культура : <http://kurs.if.ua> (дата звернення : 19.10.2019).
6. Балаклицький М. Есе як художньо-публіцистичний жанр : навчально-методичний посібник для студентів зі спеціальності „Журналістика”. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. 74 с.
7. Баліна К. Дискурс автоінтертекстуальності в есеїстиці Ю. Андруховича. *Держава та регіони. Серія : Гуманітарні науки*. 2011. № 1. С. 4–7.
8. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики : Исследования разных лет. Москва : Художественная література, 1975. 504 с.
9. Білоус П. Паломницька проза в історії української літератури : автореф. дис. ... д. філол. наук : 10.01.01. Київ, 1998. 32 с.
10. Білоус П. Психологія літературної творчості : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2014. 216 с.
11. Галич О. Глобалізація і квазідокументальна література : монографія. Рівне : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. 2015. 200 с.
12. Галич О. Українська документалістика на зламі тисячоліть : специфіка, генеза, перспективи : монографія. Луганськ : Знання, 2001. 246 с.

13. Галич О., Дацюк О., Мороз Л. Художня біографія : проблеми теорії та історії. Рівне, 1999. 94 с.
14. Голобородько Я. Саундтреки свідомості : стиль Сергія Жадана. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2007. № 3. С. 84–95.
15. Гребенюк Т., Турган О. Експлікація мотиву гріхопадіння в постмодерністському тексті Ю. Андруховича. *Універсальні категорії в системі літературного твору: модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми*. Запоріжжя : Просвіта. 2008. С. 225–231.
16. Грегуль Г. П'ять проблем сучасної біографістики. *Сучасний погляд на літературу*. Зб. наук. пр. Київ : ІВЦ Держкомстату України. 2000. Випуск 9. Пам'яті академіка Петра Хропка. С. 230–239.
17. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека : український літературний постмодернізм: монографія. Київ : Критика, 2013. 334 с.
18. Гундорова Т. Початок руйнування соцреалістичної реальності URL : <http://www.chytomo.com/news/gundorova-postchornobilskij-karnaval-priviv-dorozpadu-movi-j-dijsnosti>
19. Даниленко В. Лісоруб у пустелі : письменник і літературний процес. Київ : Академвидав, 2008. 352 с.
20. Даниленко В. Суспільство у сумному дзеркалі новелістики. *Українська мова і література в школі*. 2000. № 5. С. 46–54.
21. Даниліна О. Книга Оксани Забужко „З мапи книг і людей: жанр чи метажанр”. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Філологічні науки*. Луганськ, 2013. № 22. С. 100–108.
22. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири. *Слово і Час*. 1995. № 2. С. 18–27.
23. Денисюк Н. Художній світ і художня правда. Fiction and Truth в українській та англійській терміносистемах : навч.-методч. посіб. Тернопіль : Лілея, 2002. 102 с.
24. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina. 1995. 668 с.

25. Зборовська Н. Код української літератури : проект психоісторії новітньої української літератури: монографія. Київ : Академвидав, 2006. 504 с.
26. Ігнатів Н. Жанрові пошуки художньої документалістики 1970–90-х рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 „Українська література” . Дніпропетровськ, 1998. 18 с.
27. Іванишин В. Нариси з теорії літератури : навч. посібник. Київ: Академія, 2010. 256 с.
28. Клочек Г. У світлі вічних критеріїв: Про систему критеріїв оцінки літературного твору. Київ: Дніпро, 1989. 221 с.
29. Наєнко М. Історія українського літературознавства : підручник. Київ : Академія : 2003. 360 с.
30. Пройдаков А. Урбаністична складова есеїстики Юрія Андруховича. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*, 2014. №13. С. 37–39.
31. Колошук Н. Табірна проза в парадигмі постмодерну : монографія. Луцьк : РВВ Волин. держ. університету ім. Лесі Українки „Вежа”, 2006. 500 с.
32. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у творі у просторі літературознавства: монографія. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
33. Коцарев О. Ю. Андрухович. Тут похований Фантомас. Травень 2015. Критика : URL : <https://m.krytyka.com> (дата звернення 19.10.2019)
34. Клочек Г. У світлі вічних критеріїв : про систему критеріїв оцінки літературного твору. Київ: Дніпро, 1989. 221 с.
35. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. 344 с.
36. Літературна дефіляндія. Сучасна українська критика про сучасну українську літературу. Бібліотека „ЛітАкценту”. Київ : Темпора, 2012. 544 с.
37. Літературознавча енциклопедія : у 2-х т. Т. 2: М–Я / авт.-укл. Ю. Ковалів. Київ : Академія, 2007. 608 с.

38. Літературознавчий словник-довідник / редакційна колегія Р. Гром'як, Ю. Ковалів, В. Теремко. К. : Академія, 2006. 752 с.
39. Наєнко М. Історія українського літературознавства: підручник. Київ : Академія, 2003. 360 с.
40. Осадча Ю. Еґо-белетристика як жанр : питання поетики (на матеріалі японської та української прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 „Теорія літератури” / Ю. В. Осадча. Київ, 2006. 20 с.
41. Пахаренко В. Основи теорії літератури: навчально-методичний посібник. Київ: Генеза, 2009. 294 с.
42. Перепадя В. Перепадя О. Юрій Андрухович : „Від піарства мене березуть ангели”. Українська правда. 21 березня 2002 р. :
URL : https://www.pravda.com.ua/articles/2002/03/21/2987682/view_print/
43. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій. *Слово. Знак. Дискурс*. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. 2-ге вид., доп. Львів : Літопис, 2001. С. 288–304.
44. Родик К. Актуальна література: пунктир-енциклопедія. Книжка перша. Київ: Радуга, 2016. 255 с.
45. Поліщук Я. Реактивність літератури. Київ : Академвидав, 2016. 192 с.
46. Савенко І. Основні проблеми документального письма в контексті літературознавчого дискурсу межі століть. *Вісник Львівського університету : Серія філол.* – Вип. 44. Ч. 2. Львів : 2008. С. 127–137.
47. Семків Р. Іронічна структура : типи іронії в художній літературі. Київ : ВД „Києво-Могилянська академія”, 2004. 136 с.
48. Сивокінь Г. Від аналізу до прогнозу : літературно-художній пошук і позиція критика. Київ : Дніпро, 1990. 446 с.
49. Сивокінь Г. Одвічний діалог : Українська література та її читач від давнини до сьогодні. Київ : Дніпро, 1984. 255 с.
50. Тимошук Н. Антитоталітарний дискурс української прози ХХ ст. : проблематика голодомору та особливості її художньої реалізації : автореф.

- дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 „Українська література”. Київ, 2006. 16 с.
51. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства : підручник для студентів гуманіт. спеціальностей вищих навч. закл. 2-е вид., випр. і доповн. Київ : Київський університет, 2003, 448 с.
 52. Торкут Н. Проблеми генези і структурування жанрової системи англійської прози раннього Ренесансу (малі епічні форми та „література факту”). Запоріжжя : 2000. 406 с.
 53. Українська Літературна Енциклопедія : у 5-ти т. Т. 2.: Д–К / редакційна колегія І. Дзевєрін та ін. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1990. 576 с.
 54. Ференц Н. Теорія літератури і основи естетики : навчальний посібник. Київ : Знання, 2014. 511 с.
 55. Філоненко С. Передмова. *Сучасна українська белетристика: координати „Коронації слова”* : монографія / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського; за ред. С. Підпригори. Миколаїв: Іліон, 2014. С. 32–39.
 56. Шутяк Л. Чи боїшся ти Фантомаса? ЛітАкцент. URL : <http://litakcent.com/2015/02/12/chy-bojishsja-ty-fantomasa/> (дата звернення 04.11.2019).
 57. Чаура Н. Есеїстика Ю. Андруховича на сторінках часопису „Критика”. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. Миколаїв, 2016. № 2. С. 266–271.
 58. Черкашина Т. Українська мемуарно-автобіографічна проза ХХ ст. : жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. д. філол. н. : спеціальність 10.01.01 „Українська література”. Київ : 2015. 37 с.
 59. Шебеліст С. Есеїстика Юрія Андруховича. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Журналістика*. 2017. № 15. С. 33–39.

60. Kwiatkowski J. Dwudziestolecie międzywojenne. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. 2000. 598 s.
61. Lamarque P. Truth, Fiction and Literature. A Philosophical Perspective / P. Lamarque, S. Olsen. Oxford : Clarendon Press, 1994. 481 p.
62. Studia o narracji / pod red. J. Blońskiego, S. Laworskiego? J. Sławińskiego. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk; Łódź : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982. 312 s.
63. Święch J. Literatura polska w latach II wojny światowej. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2000. 584 s.